

PAPER DETAILS

TITLE: TÜRKİYE'NİN KOMSU VE ÇEVRE ÜLKELERLE TİCARETİ GELİSTİRME STRATEJİSİ:
KARSILASTIRMALI BİR ANALİZ

AUTHORS: Sükrü INAN

PAGES: 159-200

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2842755>

TÜRKİYE’NİN KOMŞU VE ÇEVRE ÜLKELERLE TİCARETİ GELİŞTİRME STRATEJİSİ: KARŞILAŞTIRMALI BİR ANALİZ

TÜRKİYE’S STRATEGY OF DEVELOPING TRADE WITH NEIGHBOURING
AND SURROUNDING COUNTRIES: A COMPARATIVE ANALYSIS

Şükrü İNAN*

ÖZET

Bölgesel dış ticaret stratejileri dünya ekonomisi ile bütünleşme sürecinde güçlü ticaret potansiyeline sahip ülkelerin yakın çevreleri ile karşılıklı ticari ve ekonomik ilişkilerini arttırarak bir yandan bölgesel refahın yükselmesine diğer yandan da bölgesel istikrarın sağlanması ile bölge üzerindeki etkilerini arttırmaya yönelik politikalar. Avrupa Birliği (AB) Komşuluk Politikaları, Rusya Federasyonu Yakın Çevre, Çin Halk Cumhuriyeti (ÇHC) Kuşak ve Yol İnisiyatifi ve ABD ise daha çok küresel politikaları ile stratejilerini şekillendirmektedir. Türkiye ise 2000 yılında uygulamaya koymuş olduğu “Komşu ve Çevre Ülkelerle Ticareti Geliştirme” stratejisi ile ticari etkisini geniş bir coğrafyaya yayma girişiminde bulunmuştur.

Türkiye’nin Komşu ve Çevre ülkelerdeki dış ticaret analizi ihracat/ithalat tercihi ve payı açısından 1995-2018 yılları arasında dört dönemde değerlendirilmekte ve Türkiye’nin strateji uyguladığı 52 ülkede Türkiye, AB, Rusya, ÇHC ve ABD’nin dış ticaret yoğunlaşmaları karşılaştırılmaktadır. Çalışmada 1995-2018 yılları veri seti Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UNCTAD) dış ticaret verilerinden elde edilmiş ve Xiong vd. (2019) tarafından uygulanan yöntem esas alınmıştır.

Çalışmada Türkiye ve strateji kapsamındaki ülkeler arasında ticaret yoğunlaşması artmakla birlikte, yoğunlaşmanın yakın çevre ülkeleri ile sınırlı kaldığı, AB, Rusya, ÇHC ve ABD’nin uyguladığı stratejilerin Türkiye’nin ticari etkinliğini azalttığı veya önemli ölçüde yoğunlaşmasını arttıramamasına neden olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: uluslararası ticaret, komşuluk politikaları, bölgesel refah, bölgesel istikrar, Türkiye’s Strategy of Developing Trade with Neighbouring and Surrounding Countries: A Comparative Study

*İnönü Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü,
Dr.

E-posta: sukrul.inan@inonu.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-0648-4718

ABSTRACT

Regional foreign trade strategies are the policies of global or regional actors to expand influence over the region with increasing reciprocal commercial and economic ties in order to ensure regional stability and welfare. European Union’s (EU) Neighbourhood Policies, Russian Federation’s Near Abroad Policy, People’s Republic of China’s (PRC) Belt and Road Initiative and the USA’s global policies are some of these strategies. Türkiye has put into practice “Developing Trade with Neighbouring and Surrounding Countries” strategy in 2000 to exert greater influence in the wider area.

Türkiye’s foreign trade analysis in terms of export/import preferences and shares are evaluated in four periods between 1995-2018, and foreign trade concentrations of Türkiye, EU, Russia, People’s Republic of China, and the USA are compared with 52 countries. Using the data on foreign trade by the United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD) between 1995 and 2018, the methodology followed by Xiong et al. (2019) was used in this paper. In this study, it was concluded that although trade concentration increased between Türkiye and the countries under consideration, it remained limited only to the neighboring countries, and that the strategies implemented by the EU, Russia, PRC and the USA have reduced Türkiye’s commercial efficiency or led the country not to be able to significantly increase its trade concentration

Keywords: international trade, neighborhood policies, regional prosperity, regional stability

Makale Atf Bilgisi: İNAN Şükrü, (2022).

Türkiye’nin Komşu ve Çevre Ülkelerle Ticareti Geliştirme Stratejisi:

Karşılaştırmalı Bir Analiz,

Avrasya Etüdleri,

Gönderim Tarihi: 29.11.2021 Kabul Tarihi: 21.07.2022

Giriş

Küreselleşme ve bölgeselleşme çerçevesinde artan dünya dış ticaret hacmi, ülkelerin gerek serbest dış ticaret politikaları ile ve gerekse de ikili ve çok taraflı ticaret anlaşmaları ile dinamik bir nitelik göstermektedir. Özellikle 1990 sonrası dönemde dünya ekonomi politiğinde yaşanan dönüşüm ve değişimler uluslararası ticari ilişkileri ülkelerin dış politikalarında merkeze yerleştirmektedir. Bu çerçevede hem küresel ölçekte hem de bölgesel olarak ticaret anlaşmalarının sayısı ve kapsamı sürekli olarak artış göstermektedir. 1990 yılında GATT'a bildirilen toplam Bölgesel Ticaret Anlaşması (RTA) sayısı 28 ve yürürlükte olan anlaşma sayısı 22 iken, 2021 yılında bildirilen anlaşma sayısı 563'e ve yürürlükteki anlaşma sayısı ise 348'e yükselmiştir.¹ Bu yükselişte kısaca küreselleşme olarak tanımlanan sürecin hızlanması ile serbest ticaretin ekonomik yararları yanında, ülke sayısındaki artış, hizmetler ticaretindeki genişleme, ithal ikameci politikalardan ihracata dönük ve açık ekonomi politikalarına yönelme, gelişmekte olan ülkelerin ve eski sosyalist blokun dünya ekonomisi ile bütünleşme süreci ve uluslararası ticarete derinleşme büyük oranda etkili olmaktadır. Dünya mal ve hizmet ihracatı 1990 yılında 4,3 trilyon \$'dan 2019 yılında 24,9 trilyon dolara ve dünya toplam GSMH'sine oranı %13,9'dan %30,5'e yükselmiştir.² Dış ticaretin toplam dünya GSMH'sine oranı aynı yıllarda %38'den %60'a³ ve GATT/DTÖ'ye üye ülke sayısı 1995 yılında 128 iken 2016 yılında 164 üyeye ulaşmıştır.⁴ Dünya ticaret hacmindeki genişleme ve ticarete dâhil olan ülke sayısının artışı, dış ticaretin GSMH payının artışı, ticaret açıklık oranının artışı ile 1990 sonrasında ülke ekonomi politikalarında dış ticaret politikaları daha da stratejik hale gelmektedir. Dış ticaret politikalarının klasik amaçları⁵ olan dış ödeme dengesizliklerinin giderilmesi, dış rekabetten korunma, ekonomik kalkınma, piyasa aksaklıklarının giderilmesi, ekonominin liberalleştirilmesi, iç ekonomik istikrarın sağlanması, hazineye gelir sağlamak, dış piyasalarda monopol gücünden yararlanma, otarşi, sosyal ve siyasal ve dış politika amaçları, 1990 sonrasındaki serbestleşme sürecinde karşılıklı bağımlılığın da artması ile çeşitlenmekte ve karmaşılaşmaktadır. Bu süreçte birçok ülke serbest dış ticaretin ulusal ekonomiler üzerindeki risklerini azaltmak ve faydalarını artırmak için

¹ WTO, Regional Trade Agreements Database, <https://rtais.wto.org/UI/PublicMaintainRTAHome.aspx>, Erişim Tarihi: 06.08.2021

² WB, <https://data.worldbank.org/>, Erişim Tarihi: 07.07.2021

³ WB, <https://data.worldbank.org/>, Erişim Tarihi: 07.07.2021

⁴ WTO, https://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/org6_e.htm, Erişim Tarihi: 07.07.2021

⁵ Halil Seyidoğlu, *Uluslararası İktisat*, Güzem Can Yayınları, İstanbul, 2009, ss. 142-140.

bölgesel ekonomik entegrasyonlar ve işbirlikleri yanında bölgesel ticaret stratejileri de uygulama arayışına girmektedirler.

Dış ticaret özellikle büyük ülkeler açısından ekonomik amaçlar dışında, siyasal etki alanını genişletme aracı olarak da kullanılabilen ve bu süreçte bölgesel entegrasyon anlaşmaları ve bölgesel ekonomik işbirliği örgütleri yanında hedef ülkelere yönelik farklı stratejiler de uygulanabilmektedir. Özellikle bölgesel ekonomik entegrasyonun dışında kalan ülkelere yönelik stratejilerde bu ülkelerin coğrafi, kültürel, askeri, siyasal yakınlıkları, bölgesel entegrasyonlarda olduğu gibi etkili olmakta ve ticari işbirliği güçlendirilerek diğer alanlardaki etki de arttırılmaya çalışılmaktadır. Bu tür girişimler temelde küresel ve bölgesel ekonomik güce veya güç oluşturma kapasitesine sahip ülkeler tarafından yapılmakta ve herhangi bir kurumsal yapı oluşturmada işbirliği örgütlerinin üye ülkelere sağladığı olanakları sunabilmektedir. Uygulayıcı ülkelerin genellikle yakın komşularına yönelik geliştirdiği stratejilerle bölgesel istikrarın sağlanabilmesi ve uygulayıcı ülkenin ekonomik ve ticari etki alanının genişletilmesi ve dolaylı etkilerinden yararlanma amaçlanmaktadır.

Bu çerçevede *bölgesel dış ticaret stratejilerin* bölgesel ekonomik entegrasyonlar ve işbirliği örgütlerine göre avantajları; strateji kapsamındaki her ülkeye farklı uygulanabilmesi, kurumsal olmaması nedeni ile stratejinin uygulayıcı ülke tarafından belirlenebilmesi, hedef ülkeler arasındaki siyasi, ekonomik vb. sorunların stratejiyi olumsuz etkilememesi, strateji uygulayan ülkeyi bölgesel işbirliğinde kilit ülke haline getirmesi, bölgesel maliyetlerin üstlenilmemesi, bölgesel bloklaşmayı ve büyük ticari güçler arasındaki çatışmaları önleyerek stratejik ortaklıklara ve işbirliklerine imkân vermesi olarak ifade edilebilir. Dezavantajları ise bölgede strateji uygulayan diğer ekonomik ve ticari güçlerle çıkar çatışmalarına neden olabilmesi, büyük ekonomik güçler arasındaki çıkar çatışmalarının stratejinin uygulandığı ülkeleri istikrarsızlaştırabilmesi, sürekliliğinin uygulayıcı ülkenin ekonomik ve ticari gücüne bağlı olması, ticari işbirliğinin geliştirilebilmesi için en azından Ter-cihi Ticaret Anlaşması (PTA) çerçevesinde bölgesel entegrasyon gerektirebilmesi ve derin entegrasyonlar karşısında etkisiz kalmasıdır.

Bölgesel stratejilerin uygulanmasında, bölgesel güçlerin yakın çevre ve komşu ülkelerle ticari ve ekonomik ilişkileri güçlendirerek dış ticaretin refah etkisinden karşılıklı yararlanmak yanında sınır aşan çevre kirliliği, uluslararası göç, salgın hastalıklar, enerji güvenliği gibi sorunların önceden karşılıklı olarak çözümlenmesini sağlamak gibi amaçlarla “komşuluk politikaları/yakın çevre stratejileri”

geliştirdiği görülmektedir. Bu stratejiler bölgesel siyasal, ekonomik ve sosyal istikrarın oluşturulmasını, ortaya çıkabilecek sorunların çözümünde ortak hareket edilebilmesini ve politikaların uyumlaştırılmasını sağlayabilmektedir. Bu yönde strateji uygulayabilen Avrupa Birliği, Rusya Federasyonu, Çin Halk Cumhuriyeti ve Amerika Birleşik Devletleri aynı zamanda Türkiye'nin ticareti geliştirme stratejisi çerçevesindeki bölgeyi de etkileyebilmektedir. Bu çalışmanın temel amaçlarından birisi bölgedeki küresel güçlerin bu coğrafyadaki ticari etkisini ve etki dağılımını bölgesel temelde Türkiye ile karşılaştırılabilir kılmaktır.

Avrupa Birliği bölgesel bütünlüğünü ve derinleşme sürecini gerçekleştirdikten sonra birlik dışında kalan komşu ve yakın bölge ülkeleriyle daha derin ilişkiler oluşturma çabalarına girişmiştir. AET'nin aday ülkeler dışında EFTA, COMECON, ACP ve Akdeniz ülkelerine yönelik ilişkileri, AB'nin 1990 sonrası genişleme ve derinleşme süreci çerçevesinde komşu ve yakın ülkelerle 2000 sonrası yeniden şekillenmiş ve AB dışındaki ülkelere yönelik yeni politikalar uygulamaya konulmuştur. Bu girişimlerden Avrupa Komşuluk Politikası (ENP) derinleşmiş ve bütünleşmiş AB ile komşularını karşılıklı fayda ve çıkar birlikteliği ile yakınlaştırmayı amaçlamaktadır. 2004 yılında kurulan Avrupa Komşuluk Politikası (ENP) ile yakın komşuların istikrarı, güvenliği ve refahının desteklenmesi çerçevesinde AB'nin doğu ve güney on altı komşusu ile ilişkileri yönetilmektedir ve bölgesel işbirliği inisiyatifleri desteklenmektedir.⁶ Doğu Ortaklığı (EaP) Azerbeycan, Belarus, Ermenistan, Gürcistan, Moldova ve Ukrayna'yı kapsamaktadır ve Doğu Ortaklığı çerçevesinde ile güçlü ekonomi, güçlü yönetim, güçlü ilişki ve güçlü toplum başlıkları altında ekonomik kalkınma, yönetim, enerji, iklim değişimi gibi alanlarda işbirliği amaçlanmaktadır. Güney Komşuluğu ise Cezayir, Fas, Filistin, İsrail, Libya, Lübnan, Mısır, Suriye, Tunus ve Ürdün'ü kapsamaktadır ve 1995 yılındaki Barselona Konferansı'nda barış, istikrar, ekonomik refah ve demokratik değerlerin ve insan haklarının bölgede güçlendirilmesi amacıyla Avrupa-Akdeniz Ortaklığı'nın kurulması ile somutlaşan kurumsal komşuluk ilişkileri 2004 yılından itibaren Avrupa Komşuluk Politikası (ENP) çerçevesinde bölgesel olarak refahın, istikrarın ve güvenliğin güçlendirilmesine yönelik olarak sürdürülmektedir. 2008 yılında Akdeniz Birliği'nin (UfM) kurulması ile de AB ile Akdeniz'e kıyısı olan ülkelerle ticari entegrasyonun derinleştirilmesi, kültürel, ekonomik, finansal ve sosyal işbirliğini arttırılması amaçlanmaktadır. Doğu ve Güney Komşuluğu yanında AB'nin komşularına yönelik olarak Avrupa Komşu-

⁶ Avrupa Komisyonu (EC), European Neighbourhood Policy and Enlargement Negotiations, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/european-neighbourhood-policy_eniec.europa.eu, Erişim Tarihi: 20.08.2021

luk Aracı'nın (ENI) bir parçası olarak Sınır Ötesi İşbirliği (CBC) ile AB'ye sınır bölgelerde yaşam standartları farklılıklarının azaltılması ve kara ve deniz sınırları bulunan ülkelerle ekonomik ve sosyal gelişmeyi arttırmaya yönelik işbirliğini arttırmayı amaçlamaktadır. Özellikle sınır aşan sorunlar olarak çevre, kamu sağlığı ve güvenlik gibi alanlarda ortak mücadele, kişi mal ve sermaye hareketliliğini daha iyi koşullarda gerçekleştirmek CBC'nin temel amaçlarındanıdır. Sınır Ötesi İşbirliği çerçevesinde Rusya ENP'nin bir parçası olmadan CBC'de yer almaktadır.⁷ Avrupa Birliği'nin çevre ülkelere yönelik politikaları bölgesel ticaret anlaşmaları ile de güçlendirilmektedir. Avrupa Ekonomik Alanı (EEA) ile büyük oranda kıtasal ticari bütünleşmeyi gerçekleştiren AB, Türkiye ile gümrük birliği, Rusya Federasyonu hariç diğer bütün komşuları ile çeşitli serbest ticaret anlaşmaları ve yatırım anlaşmaları (Libya askıda, Azerbaycan ile müzakere aşamasında) imzalamıştır.

SSCB'nin dağılması ile Rusya Federasyonu'nun küresel güçten bölgesel güç konumuna gerilemesi Rusya Federasyonu'nun eski Sovyet coğrafyasındaki ülkelerle ilişkilerini yeniden düzenlemesi gerekliliği ortaya çıkmıştır. Rusya Dışişleri Bakanı Kozyrev 1994 yılında Bağımsız Devletler Topluluğu (CIS) ve Baltık ülkeleri ile yapılan toplantıda "CIS ve Baltık ülkelerinin Rusya'nın yaşamsal çıkarlarının yoğunlaştığı alanlar olduğunu ve Rusya'nın çıkarlarına bu alanlardan tehditler yöneldiğini"⁸ vurgulaması ile "Yakın çevre" doktrini Rusya'nın daha çok askeri ve politik güvenlik amaçlarına ve Rusya'nın varlığına yönelik tehditlere karşı savunmanın sınır ötesinden başlaması gerekliliği ile eski Sovyet coğrafyasını "yaşamsal derecede stratejik" olarak nitelendirilmektedir. Rusya ve AB arasında eski Sovyet coğrafyasındaki stratejilerin çakışması⁹ Rusya'nın artık küresel politikalardan daha çok bölgesel politikalara yönelmesine neden olmakta ve bu çerçevede daha çok politik ve askeri amaçlarla belirlenen güvenlik stratejisi jeoekonomik dönüşümle birlikte ticari ve ekonomik stratejilerle desteklenmektedir. Ancak Rusya Federasyonu'nun Gürcistan ve Ukrayna'daki müdahaleleri sert gücün hala ön planda tutulduğunu ve Rusya'nın ekonomik ve ticari araçları yeterince kullanmadığını da göstermektedir. Bağımsız Devletler Topluluğu üyeleri ile Serbest Ticaret Bölgesi anlaşmasının 2013 yılında imzalanması, 2015 yılında Avrasya Ekonomik Birliği'nin (EAEU) kurulması ile Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Belarus ve Ermenistan'ın Gümrük Birliği çerçevesinde bütünleşmesi, 2016

⁷ Avrupa Komisyonu (EC), European Neighbourhood Policy and Enlargement Negotiations, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/european-neighbourhood-policy_eniec.europa.eu, Erişim Tarihi: 20.08.2021

⁸ Bohuslav Litera "The Kozyrev Doctrine—a Russian Variation on the Monroe Doctrine", *Perspectives*, (1994, 4, pp. 52-45.

⁹ Derek Averre, "Competing Rationalities: Russia, the EU and the 'Shared Neighbourhood'." *Europe-Asia Studies*, (10)61 2009, pp. 1713-1689.

yılında Vietnam ve 2019 yılında İran'la Serbest Ticaret Anlaşması'nın imzalanması Rusya Federasyonu'nun kurumsal örgütlenme ile bölgesel ekonomik ve ticari ilişkileri düzenlemeye yöneldiğini göstermektedir. Ancak 2009 yılında Gürcistan ve 2014 yılında Ukrayna'nın Bağımsız Devletler Topluluğu'ndan ayrılması Rusya Federasyonu'nun politikayı ön planda tutan bölgesel stratejisinin başarısını sınırlandıran bir etken olduğu söylenebilir.

Çin Halk Cumhuriyeti'nin (ÇHC) kuruluşundan itibaren komşu ülkelere yönelik politikaları üç temel döneme ayrılmaktadır.¹⁰ İlk dönem politikası ülkeyi dış müdahale ve işgallere karşı savunmak çerçevesinde varlığını ve bir arada var olabilmeyi sağlayabilmek üzerine; ikinci dönemde barış ve refah içinde kalkınarak bir arada yaşamak üzerine; üçüncü dönemde ise ortak çıkar ve kader birliğinin aktif bir biçimde desteklenerek komşuluk ilişkilerine öncelik verilmesi üzerine biçimlenmiştir. ÇHC'nin sınır anlaşmazlıkları çerçevesinde komşuları ile sorunlarını çözmesi yönündeki girişimlerinin Şangay İşbirliği Örgütü'ne dönüşmesi, komşuları arasında istikrarsızlık yaratmak yerine istikrarı desteklemesi¹¹, komşuluk stratejisinde "yumuşak sınırlar"¹² yaklaşımı ve ekonomik dinamizmi bölgesel etkisinin genişlemesine yol açmıştır. ÇHC ve komşuları arasında ticaret ve yatırımın özellikle 1990 sonrasında itibaren gelişmesi ve 2000'li yıllarla birlikte hızlanması, karşılıklı ticari bağımlılığı arttırmakta ve ÇHC'ni komşu ülkeler açısından en önemli ticaret ortağı ve yatırım kaynağı haline getirmektedir.¹³ Komşu ve çevre ülkelerle gerçekleştirilen işbirliği uluslararası örgütler aracılığı ile de pekiştirilmektedir. APEC, CICA, CAREC, TRADP, GMS gibi işbirlikleri yanında 2020 yılında RCEP ile ASEAN ülkeleri, Japonya, Güney Kore, Avustralya ve Yeni Zelanda arasında serbest ticaret anlaşmasının imzalanması, ÇHC'nin çok yönlü komşuluk stratejisinin başarısını da göstermektedir. Bölgesel işbirliklerini küresel bir stratejiye dönüştürmeye çalışan ÇHC'nin bölgesel/küresel strateji çerçevesinde komşu ve çevre ülkeler ötesinde geniş bir coğrafyayı kapsayan girişimi olarak Kuşak ve Yol İnisiyatifi (BRI) ise ÇHC'nin kıtalararası işbirliğini koordine eden ve ÇHC'nin merkez haline gelmesini sağlayacak önemli bir girişimdir. ÇHC ile ikili anlaşma imzalayan ülke sayısı 138 olmuştur ve bu çerçevede ÇHC sadece

¹⁰ Zhang Yunling, "China And its Neighbourhood: Transformation, Challenges and Grand Strategy", *International Affairs*, (2016), (92), pp. 848-835.

¹¹ Overholt, William H., *Asya, Amerika ve Jeopolitiğin Dönüşümü*, Ankara: Efil Yayınevi, 2011.

¹² Ross H. Munro, "China's Relations with Its Neighbours: Some Observations Regarding Its Strategy and Tactics." *International Journal*, 2006, (2)61, pp. 328-320.

¹³ Li Chenyang, Yang Xiangzhang, "China's Cooperation with Neighboring Developing Countries Achievements and Challenges Ahead", 2019 World Century Publishing Corporation and Shanghai Institutes for International Studies, *China Quarterly of International Strategic Studies*, 2019, (1)5, pp. 48-33

Asya'daki sınır komşuları ile değil Avrupa ve Afrika'daki ülkelerle de ikili anlaşmalarla ekonomik ve ticari etkisini arttırabilme olanağına kavuşmaktadır.

ABD ise Monroe Doktrini (1823) ile Amerika kıtası ile sınırlandırdığı bölgesel stratejisini ekonomik genişlemesi ile küresel stratejilere yönlendirmiştir. Özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonraki süreçte kurulan uluslararası örgütlerin şekillenmesinde görülen küresel politikalar 1990'lı yıllarla birlikte yeni bölgeselleşme süreci, Doğu Asya'nın yükselişi ve ABD'nin göreceli ekonomik gücündeki düşüş ABD stratejilerini yeniden şekillendirmektedir. WTO'nun istenilen düzeyde başarılı olamaması ile NAFTA'nın kuruluşunu gerçekleştirmiş, ikili ticaret anlaşmaları ve küresel ölçekte bölgesel anlaşmalar yapma sürecine girmiştir. AB ile Trans Atlantik Ticaret ve Yatırım Ortaklığı (TTIP), Trans-Pasifik Ortaklığı (TPP) girişimleri ve Japonya ile birlikte Serbest ve Açık Hint-Pasifik (FOIP) stratejisi ABD'nin değişen küresel ekonomik ve ticari sürece yönelik tepkileri olarak görülebilir.

Türkiye ise bölgesel bir güç olmakla birlikte kendisinin merkezinde olduğu bölgesel ekonomik ve ticari bir entegrasyon oluşturmamaktadır. Bu durum bölge ülkelerinin ekonomik, siyasal farklılığı ile bölge içi rekabet yanında büyük güçlerin küresel ve bölgeye dönük farklı politikalarından da kaynaklanmaktadır. Ancak dünya ticaret hacminin ve serbestleşme politikalarının hızlandığı 1990'lı yıllarla birlikte ticaretin ülkeler arası ilişkilerdeki artan önemi ve etkisi Türkiye'ye geniş bir coğrafyada yeniden fırsatlar sunmaktadır. Bölgesel bir ekonomik entegrasyon olmadan bölgesel ticaret stratejisi ile geniş bir coğrafyada ilişkilerini ve etkinliğini arttırma sürecine giren Türkiye bu coğrafyada küresel güçlerle de rekabet içindedir. Çalışmada temel olarak 2000 yılında uygulamaya konulan stratejinin başarılı olup olmadığı, bölgede hangi ülkelerde hangi küresel güçlerle rakip olduğu ve bu güçlerin bölgedeki coğrafi yoğunlaşmasının nasıl dağıldığı sorularına yanıt aranmaktadır. Daha önceki çalışmalarda Türkiye ile kısmi bölge ülkeleri arasındaki karşılıklı ticari ilişkiler çerçevesinde rekabet gücü ve ticari yoğunlaşmalar ele alınmaktayken bu çalışmada strateji kapsamındaki ülkelerin Türkiye ve adı geçen bölge dışı güçlerle karşılıklı ticari ilişkileri, ihracat ve ithalat tercih oranı ve pazar paylarının geometrik ortalaması alınarak değerlendirilmekte ve karşılaştırılabilmektedir. Bu yöntemin tercih edilmesi ile ülkeler arasında bölgesel ticari nüfuz alanları belirlenebilmekte ve Türkiye'nin uyguladığı stratejide bölgesel rakiplerin coğrafi dağılımı ortaya konularak strateji kapsamındaki ülkelere Türkiye'nin durumu değerlendirilebilmektedir.

Çalışma giriş dahil toplam yedi bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın ikinci bölümünde Türkiye'nin *Komşu ve Çevre Ülkelerle Ticareti Geliştirme Stratejisi* ve strateji kapsamındaki ülkelerle ilgili temel bilgilere yer verilirken; üçüncü bölümde kısa bir literatür değerlendirmesi yapılmakta ve dördüncü bölümde ise çalışmada kullanılan yöntem ele alınmaktadır. Beşinci bölümde Türkiye ve 52 ülke arasındaki ticari ilişkiler 1995-2018 yılları arasında dört dönemde ihracat ve ithalat payları ve tercihleri açısından değerlendirilmekte ve altıncı bölümde ise Türkiye ve Avrupa Birliği, Rusya Federasyonu, Çin Halk Cumhuriyeti ve Amerika Birleşik Devletleri'nin bölgedeki ticari yoğunlaşmaları karşılaştırılmaktadır. Çalışma sonucunda Türkiye'nin bölgesel ticaret stratejisi bölgedeki diğer ülkelerle kıyaslanarak değerlendirilmektedir.

Türkiye'nin Komşu ve Çevre Ülkelerle Ticareti Geliştirme Stratejisi

Türkiye ile sınır komşuları ve yakın çevre ülkeler arasında ekonomik ve ticari ilişkiler büyük oranda küresel ekonomik ve siyasi gelişmelere paralel olarak istenilen düzeye ulaşamamıştır. Birinci Dünya Savaşı'na kadarki dönemde Türkiye'nin ekonomik ve ticari gücündeki zayıflıkla birlikte Batı ekonomilerine bağımlılık, sömürgeleştirme politikaları, askeri ve siyasi çatışmalar Türkiye'nin yakın ve komşu ülkeler ile ilişkilerini olumsuz etkilemiştir. Dünya Savaşı sonrasında 1929 Buhranı, II. Dünya Savaşı, Soğuk Savaş ve Ortadoğu'daki istikrarsızlıklar Türkiye'nin bölgesindeki ülkelerle ve sınır komşuları ile ekonomik ve ticari ilişkilerini sınırlandırıcı etkide bulunmuştur. 1980 sonrası gerek Türkiye ekonomisinin yapısal dönüşümü ve gerekse de uluslararası gelişmelerle birlikte bölgesel ve küresel ekonomik ve ticari ilişkiler hızlanmaya başlamıştır. Türkiye de ulusal ekonomisine dinamizm kazandırmak, küresel ticaret genişlemesinden yararlanmak, ticari, ekonomik ve siyasal ilişkilerini geliştirerek küresel ekonomi politikte etkisini arttırmak gibi amaçlarla 2000 yılında *Komşu ve Çevre Ülkelerle Ticareti Geliştirme Stratejisi*¹⁴, 2003 yılında *Afrika ile Ekonomik ve Ticari İlişkilerin Güçlendirilme Stratejisi*¹⁵, 2005 yılında *Asya-Pasifik Ülkeleri ile Ticari ve Ekonomik*

¹⁴ Hüsamettin Kılıçkaya, "Komşu ve Çevre Ülkelerle Ticareti Geliştirme Stratejisi", *Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi*, Dış İşleri Bakanlığı Yayınları, Sayı XV, 2004.

¹⁵ Atilla Kızıllarslan, "Türkiye ile Afrika Arasındaki Ekonomik İlişkiler", *Türk ve Afrikalı Sivil Toplum Kuruluşları: İşbirliği ve Kalkınma* içinde, Tasam Yayınları, İstanbul, 2009, ss. 18-11.

*İlişkileri Geliştirme Stratejisi*¹⁶, 2006 yılında *Latin Amerika Ülkeleri ile Ticari ve Ekonomik İlişkilerin Geliştirilmesi Stratejisi*¹⁷ uygulamaya koymuştur.

Komşu ve Çevre Ülkeler ile Ticareti Geliştirme Stratejisi kapsamında komşu ülkeler ve çevre ülkeler kavramları ile iki grup ülke sınıflandırılması¹⁸ yapılmaktadır. Komşu ülkeler kavramı ile Türkiye ile sınırları olan ülkeler¹⁹ ifade edilmektedir. Bu ülke grubu ile Türkiye arasında doğrudan kara veya deniz yoluyla bağlantı kurulabilen ülkeleri kapsamaktadır ve Azerbaycan/Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti, Bulgaristan, Gürcistan, Irak, İran, KKTC, Romanya, Rusya Federasyonu, Suriye, Ukrayna, Yunanistan ve Ermenistan olarak sayılmaktadır.²⁰ Çevre ülkeler grubu ise Türkiye'nin tarihsel, kültürel ve coğrafi bağları olan²¹ Arnavutluk, İsrail, Lübnan, Kazakistan, Kırgızistan, Makedonya, Mısır, Moldova, Özbekistan, Suudi Arabistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Ürdün olarak belirtilmektedir.²² Komşu ve çevre ülkeler stratejisi 2003 yılında genişletilerek, söz konusu strateji kapsamına; Macaristan, Slovenya, Hırvatistan, Bosna-Hersek, Yugoslavya Federal Cumhuriyeti (Sırbistan Karadağ), Fas, Cezayir, Tunus, Libya, Sudan, Etiyopya, Eritre, Cibuti, Somali, Gazze, Kuveyt, Bahreyn, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri, Umman, Yemen, Afganistan, Pakistan ve Beyaz Rusya²³ ve sonrasında Kosova, Bangladeş ve Moğolistan'ın da dahil edilmesi ile stratejinin kapsadığı coğrafya Orta Avrupa'dan Orta Asya'ya ve Güney Asya'dan Sahra-altı Afrika'ya kadar geniş bir alana yayılmıştır (Tablo 1).

¹⁶ T.C. Ekonomi Bakanlığı, 2017 Yılı Performans Programı, Strateji Geliştirme Dairesi Başkanlığı, ss. 33-31. http://www.sp.gov.tr/upload/xSPRaport/files/OnEie+Ekonomi_Bakanligi_2017_Performans_Programi.pdf Erişim Tarihi: 03.05.2021

¹⁷ T.C. Ekonomi Bakanlığı a.g.e. 34.

¹⁸ Kılıçkaya, a.g.e.

¹⁹ T.C. Ekonomi Bakanlığı, a.g.e., 27.

²⁰ Kılıçkaya, a.g.e.

²¹ T.C. Ekonomi Bakanlığı, a.g.e., 27.

²² Kılıçkaya a.g.e.

²³ Kılıçkaya a.g.e.

Tablo 1. Strateji Kapsamındaki Ülkeler

Ülke	Bölge	Gelir Düzeyi	Ortak Bölgesel İşbirliği ve EE	Ticaret Anlaşması
Afganistan	Güney Asya	Düşük Gelir	EİT (ECO), İİT (OIC)	
Arnavutluk	Avrupa & Orta Asya	Orta Yüksek Gelir	KEİÖ (BSEC), İİT (OIC)	FTA Yürürlükte
Azerbaycan	Avrupa & Orta Asya	Orta Yüksek Gelir	EİT (ECO), KEİÖ (BSEC), İİT (OIC)	
Bahreyn	Orta Doğu & Kuzey Afrika	Yüksek Gelir	İİT (OIC)	FTA Müzakere Sürecinde
Bangladeş	Güney Asya	Orta Düşük Gelir	D-8, İİT (OIC)	
Belarus	Avrupa & Orta Asya	Orta Yüksek Gelir		
Birleşik Arap Emirlikleri	Orta Doğu & Kuzey Afrika	Yüksek Gelir	İİT (OIC)	FTA Müzakere Sürecinde
Bosna Hersek	Avrupa & Orta Asya	Orta Yüksek Gelir	İİT (OIC)	FTA Yürürlükte
Bulgaristan	Avrupa & Orta Asya	Orta Yüksek Gelir	KEİÖ (BSEC), AB-GB (EU-CU)	Gümrük Birliği (EU)
Cezayir	Orta Doğu & Kuzey Afrika	Orta Düşük Gelir	İİT (OIC)	FTA Müzakere Girişimi
Cibuti	Orta Doğu & Kuzey Afrika	Orta Düşük Gelir	İİT (OIC)	FTA Müzakere Sürecinde
Eritre	Sahra-altı Afrika	Düşük Gelir	İİT (OIC)	
Ermenistan	Avrupa & Orta Asya	Orta Yüksek Gelir	KEİÖ (BSEC)	
Etiyopya	Sahra-altı Afrika	Düşük Gelir	İİT (OIC)	
Fas	Orta Doğu & Kuzey Afrika	Orta Düşük Gelir	İİT (OIC)	FTA Yürürlükte
Filistin	Orta Doğu & Kuzey Afrika	Orta Düşük Gelir	İİT (OIC)	
Gürcistan	Avrupa & Orta Asya	Orta Yüksek Gelir	KEİÖ (BSEC)	FTA Yürürlükte
Hırvatistan	Avrupa & Orta Asya	Yüksek Gelir	AB-GB (EU-CU)	Gümrük Birliği (EU)
Irak	Orta Doğu & Kuzey Afrika	Orta Yüksek Gelir	İİT (OIC)	
İran	Orta Doğu & Kuzey Afrika	Orta Yüksek Gelir	EİT (ECO), D-8, İİT (OIC)	PTA Yürürlükte
İsrail	Orta Doğu & Kuzey Afrika	Yüksek Gelir		FTA Yürürlükte
Karadağ	Avrupa & Orta Asya	Orta Yüksek Gelir		FTA Yürürlükte
Katar	Orta Doğu & Kuzey Afrika	Yüksek Gelir	İİT (OIC)	FTA İç Onay Sürecinde
Kazakistan	Avrupa & Orta Asya	Orta Yüksek Gelir	EİT (ECO)	

Ülke	Bölge	Gelir Düzeyi	Ortak Bölgesel İşbirliği ve EE	Ticaret Anlaşması
Kıbrıs	Avrupa & Orta Asya	Yüksek Gelir		
Kırgızistan	Avrupa & Orta Asya	Orta Düşük Gelir	EİT (ECO)	
Kosova	Avrupa & Orta Asya	Orta Yüksek Gelir		FTA Yürürlükte
Kuveyt	Orta Doğu & Kuzey Afrika	Yüksek Gelir	İİT (OIC)	FTA Müzakere Sürecinde
Kuzey Makedonya	Avrupa & Orta Asya	Orta Yüksek Gelir	KEİÖ (BSEC)	FTA Yürürlükte
Libya	Orta Doğu & Kuzey Afrika	Orta Yüksek Gelir	İİT (OIC)	FTA Müzakere Girişimi
Lübnan	Orta Doğu & Kuzey Afrika	Orta Yüksek Gelir	İİT (OIC)	FTA İç Onay Sürecinde
Macaristan	Avrupa & Orta Asya	Yüksek Gelir	AB-GB (EU-CU)	Gümrük Birliği (EU)
Mısır	Orta Doğu & Kuzey Afrika	Orta Düşük Gelir	D-8, İİT (OIC)	FTA Yürürlükte
Moğolistan	Doğu Asya & Pasifik	Orta Düşük Gelir		
Moldova	Avrupa & Orta Asya	Orta Düşük Gelir	KEİÖ (BSEC)	FTA Yürürlükte
Özbekistan	Avrupa & Orta Asya	Orta Düşük Gelir	EİT (ECO)	
Pakistan	Güney Asya	Orta Düşük Gelir	EİT (ECO), D-8	FTA Müzakere Sürecinde
Romanya	Avrupa & Orta Asya	Yüksek Gelir	KEİÖ (BSEC), AB-GB (EU-CU)	Gümrük Birliği (EU)
Rusya Federasyonu	Avrupa & Orta Asya	Orta Yüksek Gelir	KEİÖ (BSEC)	
Sırbistan	Avrupa & Orta Asya	Orta Yüksek Gelir	KEİÖ (BSEC)	FTA Yürürlükte
Slovenya	Avrupa & Orta Asya	Yüksek Gelir	AB-GB (EU-CU)	Gümrük Birliği (EU)
Somali	Sahra-altı Afrika	Düşük Gelir	İİT (OIC)	FTA Müzakere Sürecinde
Sudan	Sahra-altı Afrika	Düşük Gelir	İİT (OIC)	FTA İç Onay Sürecinde
Suriye	Orta Doğu & Kuzey Afrika	Düşük Gelir	İİT (OIC)	FTA askıda
Suudi Arabistan	Orta Doğu & Kuzey Afrika	Yüksek Gelir	İİT (OIC)	FTA Müzakere Sürecinde
Tacikistan	Avrupa & Orta Asya	Düşük Gelir	EİT (ECO)	
Tunus	Orta Doğu & Kuzey Afrika	Orta Düşük Gelir	İİT (OIC)	FTA Yürürlükte
Türkmenistan	Avrupa & Orta Asya	Orta Yüksek Gelir	EİT (ECO)	

Ülke	Bölge	Gelir Düzeyi	Ortak Bölgesel İşbirliği ve EE	Ticaret Anlaşması
Ukrayna	Avrupa & Orta Asya	Orta Düşük Gelir	KEİÖ (BSEC)	FTA Müzakere Sürecinde
Umman	Orta Doğu & Kuzey Afrika	Yüksek Gelir	İİT (OIC)	FTA Müzakere Sürecinde
Ürdün	Orta Doğu & Kuzey Afrika	Orta Yüksek Gelir	İİT (OIC)	FTA Yürürlükten kaldırılmıştır
Yemen	Orta Doğu & Kuzey Afrika	Düşük Gelir	İİT (OIC)	
Yunanistan	Avrupa & Orta Asya	Yüksek Gelir	KEİÖ (BSEC), AB-GB (EU-CU)	Gümrük Birliği (EU)

Kaynak: World Bank, 2020 <https://datatopics.worldbank.org/world-development-indicators/the-world-by-income-and-region.html> Erişim Tarihi: 15.09.2020, T.C. Ticaret Bakanlığı, 2021 <https://ticaret.gov.tr/dis-iliskiler/serbest-ticaret-anlasmalari> Erişim Tarihi: 22.05.2021 verilerinden oluşturulmuştur.

Strateji kapsamındaki 53 ülke 3 kıtaya yayılmaktadır ve Dünya Bankası'nın bölgesel sınıflandırmasına göre 53 ülkenin 25'ü Avrupa ve Orta Asya, 20'si Orta-doğu ve Kuzey Afrika, 4'ü Sahra-altı Afrika ve 3'ü Güney Asya, 1'i ise Doğu Asya ve Pasifik bölgesinde bulunmaktadır. Gelir düzeyleri açısından ise 13 ülke yüksek gelir, 19 ülke orta-yüksek, 13 ülke orta-düşük ve 8 ülke de düşük gelir düzeyindeki ülkelerdir. Hem coğrafi hem de gelir düzeyi bakımından birbirinden oldukça farklı olan ülkelere yönelik olarak Türkiye 6 ülke dışında diğer hepsi ile en az bir ekonomik işbirliği örgütü çerçevesinde bölgesel ticari-ekonomik-sosyal alanlarda işbirliği oluşturmuş ve ülkelerin çoğunluğu ile de ticaret anlaşmaları imzalamış ve imzalamaktadır. Türkiye'nin imzalamış olduğu, yürürlükte ve iç onay sürecinde olan, 25 serbest ticaret anlaşmasının 16'sı KÇÜS kapsamındaki ülkelerle gerçekleştirilmiştir ancak 53 ülkeden 18'i ile bölgesel ticaret anlaşması imzalanmamıştır. 53 ülkeden sadece Belarus, Moğolistan ve GKRY ile bölgesel ticaret anlaşması ve/veya bölgesel işbirliği anlaşması bulunmamaktadır.²⁴ 1990 sonrasındaki küresel işbirliği ortamında Belarus ile Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması (1993) ve Moğolistan'la da "Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması (1992)" imzalanmış²⁵ olmasına rağmen güncel bir anlaşma bu iki ülke ile bulunmamaktadır.

Türkiye'nin bölge ülkeleri ile yakın tarihsel, kültürel bağları ve bu ülkelerle geliştirdiği bölgesel ticaret anlaşmaları ve entegrasyonlar (KEİB, EKO, İİT, D8) bölgedeki rolünü güçlendirirken, bölgeye etki eden büyük ticari güçlerin (ABD,

²⁴ T.C. Ticaret Bakanlığı, Serbest Ticaret Anlaşmaları, <https://ticaret.gov.tr/dis-iliskiler/serbest-ticaret-anlasmalari> Erişim Tarihi: 22.05.2021

²⁵ T.C. Ticaret Bakanlığı, a.g.e.

AB, ÇHC, RF) bu geniş ülke grubu üzerindeki ekonomik ve politik müdahaleleri, bölgedeki istikrarsızlıklar, Türkiye'nin ulusal ekonomik sorunları ve son dönemdeki bazı ülkelerle ikili ilişkilerde yaşanan politik sorunlar Türkiye'nin bölgesel stratejisinin etkisini zayıflatmaktadır.

1990 sonrasında Türkiye'nin yakın çevresinde ortaya çıkan ekonomik ve politik boşluğu doldurmaya çalışan ve ticari etkisini arttırarak hızla genişleyen küresel ticarete bölgesel gücünü arttırmaya çalışan Türkiye *Komşu ve Çevre Ülkeler Stratejisi* ile bu süreci hızlandırmıştır. Ancak bölgesel stratejiler yerine küresel stratejilerin ön plana geçmesi ile bu yaklaşım değişmeye başlamıştır. 2018 yılına kadar Ekonomi Bakanlığı Faaliyet Raporları'nda ve Performans Programları'nda Bölgesel Stratejiler ve İşbirlikleri/Temel Stratejiler başlıkları altında bölgesel stratejilerin değerlendirilmesi yapılırken, 2018 yılında Ticaret Bakanlığı'nın kurulmasından sonraki faaliyet raporlarında bölgesel stratejiler yerine genel olarak küresel pazarlarda hedeflere yönelik stratejiler, e-ihracat, girdi tedarik stratejisi, yurtdışı Müteahhitlik ve Teknik Müşavirlik Hizmetleri stratejileri yer almaktadır.²⁶ Ticaret Bakanlığı 2019-2023 Stratejik Planı'nda da bölgesel stratejilere yer verilmemekle birlikte komşu ve çevre ülkelerle ticari işbirliğinin arttırılması gerektiği ifade edilmektedir.²⁷

Özellikle küreselleşmenin kesintiye uğradığı, ticari bloklaşmaların yaşandığı dönemlerde önemi daha da artan bölgesel işbirlikleri çerçevesinde Türkiye'nin gerek küresel risklerden kaçınabilmek ve gerekse de bölgesel istikrarı sağlamak açısından bölgesel ticaret stratejisi büyük önem taşımaktadır.

Kısa Literatür Taraması

Literatürde Türkiye ile strateji kapsamındaki ülkeleri büyük oranda birlikte alan ve ticari ilişkilerini değerlendiren çalışmalara yer verilmektedir.

Türk devletlerinin siyasal yayılma alanını ekonomik ve ticari *hayat alanı* olarak ifade eden Yıldırım'a²⁸ göre bölgenin küresel ekonomide artan önemi ve iktisadi yükselişi Türkiye'ye de önemli fırsatlar sunmaktadır. Küresel ekonomik merkezin doğuya kayması ile Türkiye'nin köprü konumunun getirdiği avantajları değeren-

²⁶ T.C. Ticaret Bakanlığı, 2018 Yılı Faaliyet Raporu, https://strateji.ticaret.gov.tr/data/5daf068713b87654702d58c4/TICARET_BAKANLIGI_2018_013_FAALİYET_RAPORU_OK_12.11.19_WEB.pdf Erişim Tarihi: 22.05.2021

²⁷ T.C. Ticaret Bakanlığı, 2023-2019 Stratejik Plan, <https://strateji.ticaret.gov.tr/data/5daefd2413b87654702d584b/T%C4%B0CARET20%BAKANLI%C9%4E120%STRATEJ%C4%B0K20%PLANI20%2023-202019%G%C3BCncellenmi%C9%5F20Versiyon.pdf> Erişim Tarihi: 22.05.2021

²⁸ Mustafa Yıldırım, "Türkiye'nin Hayat Alanındaki Dış Ticaret Stratejisi: Doğudan Yükselen Pazarlar ve Yeni Yönelimlerin Ekonomi Politikası", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1)15, (2010), ss. 338-313.

dirmesi gerektiği, bölgedeki önemli rakipler Rusya, Çin ve İran'a karşı stratejiler geliştirmesi gerektiği ve bu sayede küresel ekonomide bölgenin sunduğu fırsatların kullanılabilmesi ile Türkiye'nin önemli bir güç olabileceği değerlendirilmektedir.

Ayman vd.'nin Türkiye'nin komşu ve çevre ülkelerle ticaretine yönelik çalışmaları²⁹ Türkiye ile sınır komşuları ele alınarak sınır komşuları ile ikili siyasi ve ticari ilişkiler değerlendirilmekte ve Komşu ve Çevre ülkelerle ekonomik ilişkiler swot analizi çerçevesinde sektörel olarak da değerlendirilmektedir. Ayrıca stratejinin bölgesel entegrasyon oluşturabilme kapasitesi diğer entegrasyonlarla karşılaştırılarak bölgesel ticaretin arttırılmasındaki yapısal sorunlar ve işbirliğinin arttırılmasına yönelik öneriler sunulmaktadır. Avrupa Birliği'ne üyelik sürecinde komşuluk politikasının bölgesel istikrara yapacağı katkının üyelik sürecini de olumlu etkileyebileceği belirtilmektedir.

Ata³⁰ ise Türkiye ile yakın komşuları arasındaki ticaret potansiyelini çekim modeli üzerinden değerlendirerek Türkiye ve sınır komşuları arasındaki ticaret ilişkilerini gerçekleştiren ve potansiyel ticaret hacmi çerçevesinde ele almıştır. Çalışmasında Türkiye'nin sınır komşuları ile gerçekleştiren ticaretinin potansiyelin altında kaldığı; on sınır komşumuzdan sadece Gürcistan ve Irak'la gerçekleştiren ticaretin potansiyelin üzerinde olduğu ve dünya genelindeki yakın komşuluğun ticaret arttırıcı etkisinin ülkemiz için geçerli olmadığı sonuçlarına ulaşmaktadır.

Erkan³¹ da Türkiye ile sınır komşuları arasındaki dış ticareti açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler yaklaşımı ile bölge ülkelerinin rekabet gücü çerçevesinde ölçmektedir. Sınır komşularının ve Türkiye'nin üstün olduğu mal grupları ve ülkelerin faktör yoğunluklarına göre de ihracat rekabet avantajı belirlenmiştir. Çalışma bulgularına göre Türkiye ve sınır komşularının karşılaştırmalı üstün olduğu mal gruplarının hammadde yoğunluklu olduğu, ihracat rekabet avantajının yüksek olduğu ürün grubunun dezavantajlı olunan ürünlere göre daha fazla olduğu ve Türkiye'nin sınır komşularının üstün olduğu ürünlere dezavantajlı olduğunu oraya koymaktadır.

²⁹ Gülden Ayman, Aydın Sezer, Tülay Ayalp Kılıçdağı, "Avrupa Birliği'ne Katılım Sürecinde Türkiye'nin Komşu ve Çevre Ülkeler Politikası-Stratejik Yaklaşımlar", TÜSİAD (Yayın No: TÜSİAD-T/434/05-2007) <https://tusiad.org/tr/yayinlar/raporlar/item/-3633avrupa-birligine-katilim-surecinde-turkiyenin-komsu-ve-cevre-ulkeler-politikasi-stratejik-yaklasimlar>

³⁰ Sezai Ata, "Türkiye ile Komşuları Arasındaki Ticaret Potansiyeli: Çekim Modeli Çerçevesinde Bir İnceleme", International Conference on Eurasian Economies 2013-, Almaata-Kazakistan, 2013, ss. 509-500.

³¹ Birol Erkan, "Türkiye ile Sınır Komşuları Arasındaki Dış Ticaretin Karşılaştırmalı Üstünlükler Perspektifinde Analizi", Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (2012), (11, ss. 22-1.

Aras ve Erdoğan'ın³² çalışmasında genel olarak dış ticaret stratejisi kapsam, faaliyetler ve hedefleri çerçevesinde değerlendirilerek, Türkiye'nin diğer bölgesel dış ticaret stratejileri ile karşılaştırılmaktadır. Latin Amerika, Asya-Pasifik ve Afrika bölgelerine uygulanan dış ticaret stratejileri dış ticaret performansı çerçevesinde ithalat ve ihracat artış oranları 1994-2003 ve 2004-2013 dönemleri itibari ile ele alınmaktadır. Çalışma sonucuna göre KÇÜ stratejisinin uygulanmaya başladığı dönem, önceki döneme göre dış ticaret performansı açısından oransal olarak gelişme gösterse de istatistiki olarak anlamlı bir sonuç elde edilememiştir. Benzer bir çalışmaya³³ göre ise de Türkiye ile Karadeniz ve Balkan ülkeleri arasındaki ticaret performansı strateji kapsamında aynı dönem için değerlendirilmekte ve stratejinin uygulandığı 2004-2013 döneminde bölge ülkelere olan ihracatta strateji kapsamındaki ülkelere oranla ve önceki döneme oranla başarılı bir performans göstermediği sonucuna ulaşılmaktadır.

Akal ve Ersoy'un³⁴ çalışmasında "Osmanlı 45" olarak ifade edilen ve çoğunlukla Afrika, Doğu Avrupa ve Ortadoğu ülkelerini kapsayan ve komşu ve çevre ülkelerin çoğunluğunu kapsayan ülkelerle komşuluk, din ve kültürel bağların Türkiye'nin bu ülkelerle dış ticaret yoğunlaşması üzerindeki etkileri 1996-2013 yılları arasında incelenmektedir. Çalışmanın sonucunda ise Türkiye'nin bu ülkelerle dış ticaret yoğunluğunun belirtilen dönemde azaldığı ortaya konulmaktadır.

Özer'in³⁵ makalesinde 2011-2017 yılları arasında Türkiye ile sınır komşusu 12 ülke arasındaki ticaret gelişmeleri, Türkiye'nin bu ülkelere yaptığı ihracat miktarı ve ürün grupları bazında ele alınmaktadır ve Türkiye ile ikili ticaret ilişkileri değerlendirilmektedir. Bu değerlendirmeler sonucunda uluslararası siyasi gelişmelerin Türkiye'nin dış ticareti üzerinde etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Metodoloji

Bu çalışmada Xiong vd.'nin³⁶ "Study on The Mutual Interaction of Geo-Economic Relations Between China and Its Neighboring Countries" adlı çalışmalarında

³² Osman Nuri Aras, Eren Erdoğan, "Türkiye'nin Komşu ve Çevre Ülkelerle Dış Ticaret Stratejisinin Bölgesel Stratejiler İçindeki Performansı", *Journal of Qafqaz University*, 2013, (1)2, ss. 150-138.

³³ Osman Nuri Aras, Mustafa Öztürk, Eren Erdoğan, "Türkiye'nin Komşu ve Çevre Ülkelerle Dış Ticaret Stratejisi Çerçevesinde Karadeniz ve Balkan Ülkeleri ile Dış Ticaret Performansı", 1. Karadeniz ve Balkan Ekonomik ve Politik Araştırmalar Sempozyumu, 7-5 Eylül 2014, Bülent Ecevit Üniversitesi, Zonguldak, ss. 160-146.

³⁴ Mustafa Akal, Ahmet. Y Ersoy, "Osmanlı 45 Ülkelerinin Türkiye ile Dış Ticaret Yoğunlukları Gelişimi ve Yeni Osmanlılık". *International Journal of Human Sciences*, 2015, (1)12, ss. 1262-1244.

³⁵ Ahu Coşkun Özer, "Türkiye'nin Komşu Ülkelerle Ticareti Üzerine Bir Değerlendirme", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 2019, (1)8, ss. 313-292.

³⁶ Chenran Xiong, Limao Wang L, Quishi Qu, Xiang Ning, Bo Wang, "Study On The Mutual Interaction Of Geo-Economic Relations Between China and Its Neighboring Countries", *World Regional Studies*, 2019, (5)28, pp. 23-11.

tercih edilen yöntem kullanılmaktadır. Çin Halk Cumhuriyeti'nin sınır ve yakın komşuları ile karşılıklı jeoekonomik ilişkileri kaynak-varış (origin-destination) matrisinin 2001-2016 yılları arasında dış ticaret bağlamında ihracat ve ithalat değerleri ile ölçülmektedir. Çalışmada bu yöntemin kullanılmasının temel nedeni karşılıklı olarak ülkelerin ihracat ve ithalatta pazar payını ve tercih edilme oranının karşılaştırılmasına olanak sağlaması ve ülkeler arasındaki iki yönlü karşılıklı jeoekonomik yoğunlaşma derecesini verebilmesidir.³⁷ Bu çerçevede Türkiye'nin Komşu ve Çevre Ülkeler Stratejisi kapsamındaki ülkelerle iki yönlü dış ticaret ilişkisinin belirlenmesinde kullanılan ihracat/ithalat tercihi ve ihracat/ithalat pazar payı aşağıdaki formüllerle hesaplanmıştır³⁸:

- 1) $EP_{ji} = \frac{X_{ji}}{\alpha_j} * 100 \%$, $EP_{ji} = \frac{X_{ji}}{\alpha_j} * 100 \%$
- 2) $ES_{ij} = \frac{X_{ij}}{\beta_j} * 100 \%$, $ES_{ij} = \frac{X_{ij}}{\beta_j} * 100 \%$
- 3) $IP_{ij} = \frac{M_{ij}}{\gamma_i} * 100 \%$, $IP_{ij} = \frac{M_{ij}}{\gamma_i} * 100 \%$
- 4) $IS_{ij} = \frac{M_{ij}}{\delta_j} * 100 \%$, $IS_{ij} = \frac{M_{ij}}{\delta_j} * 100 \%$

Formül (1)'de X_{ji} i ülkesinin j ülkesine yapmış olduğu yıllık ihracat değerini, α_i ise i ülkesinin toplam ihracat değerini temsil etmektedir; EP_{ij} değeri ne kadar büyükse i ülkesinin ihracatçı ülke olarak j ülkesini seçme tercihi o kadar güçlü olmaktadır. EP_{ji} değerinde ise j ülkesinin i ülkesini ihracatta tercih etme derecesi ifade edilmektedir. Formül (2)'de β_j dünya ülkelerinin j ülkesine toplam ihracat değerini temsil etmekte dolayısı ile ES_{ij} değeri ne kadar yüksekse j ülkesi i ülkesi açısından o kadar önemli bir ihracat pazarı olmaktadır. ES_{ji} değeri ise tersine i ülkesinin j ülkesi için ihracat pazar payını ifade etmektedir. Formül (3)'de M_{ij} i ülkesinin j ülkesinden yapmış olduğu yıllık ithalat değerini, γ_i ise i ülkesinin toplam ithalat değerini temsil etmektedir; IP_{ij} değeri ne kadar büyükse i ülkesinin ithalatçı ülke olarak j ülkesini seçme tercihi o kadar güçlü olmaktadır. IP_{ji} değeri ise j ülkesinin i ülkesini ithalatta tercih etme düzeyini ifade etmektedir. Formül (4)'de δ_j dünya ülkelerinin j ülkesinden gerçekleştirdiği toplam ithalat değerini, δ_i ise i'den yapılan toplam ithalatı temsil etmektedir. Dolayısı ile IS_{ij} değeri ne kadar

³⁷ Xiong, a.g.e. s.13.

³⁸ Xiong, a.g.e. s.13.

yüksekse j ülkesi i ülkesi açısından o kadar önemli bir ithalat pazarı konumunda olmaktadır, IS_{ji} değeri ise tersine i ülkesinin j ülkesi için ithalat pazar payını ifade etmektedir.

Ülkelerin iki yönlü dış ticaret yoğunlaşmasının belirlenmesinde ihracat ve ithalat tercih oranı ve pazar paylarının geometrik ortalaması alınmaktadır.³⁹ Ülke yoğunlaşmaları RC1, RC4, RC8 ve RC52 olarak değerlendirilmektedir.

$$RCn = \sum_{i,j=1}^n \sqrt{EP_{ij} EP_{ji}} \quad RCn = \sum_{i,j=1}^n \sqrt{ES_{ij} ES_{ji}}$$

$$RCn = \sum_{i,j=1}^n \sqrt{IP_{ij} IP_{ji}} \quad RCn = \sum_{i,j=1}^n \sqrt{IS_{ij} IS_{ji}}$$

Çalışmada kullanılan ihracat ve ithalat değerleri Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UNCTAD) verilerinden elde edilmiştir. Tüm yıllara ait veriler altı yıllık dört dönemde ve tüm yıllar için aritmetik ortalamaları ile verilmektedir. Bazı ülkelere ait eksik yıllar ortalamaya dâhil edilmemekte sadece var olan verilerle ortalamalar hesaplanmaktadır.

Karadağ ve Sırbistan verileri 2007 yılı sonrasına aittir, 1995-2006 yılları arası değerler Sırbistan ve Karadağ için (Yugoslavya Federal Cumhuriyeti) birlikte verilmiştir. 2007 sonrası Karadağ ve Sırbistan için ayrı olarak hesaplanmıştır. Sudan için 2011 yılından sonraki verilerde Güney Sudan dâhil edilmemiştir. 2011 yılında Türkiye tarafından tanınan Güney Sudan'la 2017 yılında Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması yapılması ile iki ülke arasındaki ticaret hacmi artış göstermektedir ancak Güney Sudan'a ait dış ticaret verileri 2016 yılı ve sonrasına ait olduğundan analize dahil edilmemiştir. Kosova, Komşu ve Çevre Ülkeler Stratejisi'nde olmasına rağmen Birleşmiş Milletler'e üye olmadığı için analizde yer almamakta, bu nedenle 52 ülke ile analiz gerçekleştirilmektedir. KKTC ise ayrıca ele alınmayıp UNCTAD verileri çerçevesinde Kıbrıs olarak değerlendirilmiştir. Ermenistan sınır komşumuz olmakla birlikte 1993 yılındaki işgal nedeni ile bu ülke ile olan sınır kapatılarak dış ticaret durdurulmuştur. İran ve Gürcistan üzerinden sınırlı da olsa bu ülke ile dolaylı yollardan ticaret yapılmakla birlikte ihracat ve ithalat endeks değerleri sıfıra yakın gerçekleşmektedir.

³⁹ Xiong, a.g.e. s.14.

Türkiye'nin Komşu ve Çevre Ülkelerle Dış Ticaretinin Analizi

Türkiye'nin 1995-2018 yılları arasında Komşu ve Çevre Ülkeler Stratejisi kapsamında yer alan ülkelerle gerçekleştirmiş olduğu karşılıklı dış ticaret verileri çerçevesinde elde edilen EPij, EPji ve IPij, IPji değerleri Türkiye ve 52 ülke arasındaki dış ticaret tercihi ve payını ve 24 yıllık süreçte tercih ve paylardaki değişimleri göstermektedir.

Türkiye'nin 1995-2018 yılları arasında 24 yıllık ihracat tercihi (EPij) değerlerine baktığımızda 13 ülke ile oranın %1'in üzerinde olduğu gözlenmektedir. Bu ülkeler Rusya, Irak, B.A.E., Romanya, İsrail, İran, Suudi Arabistan, Mısır, Yunanistan, Cezayir, Bulgaristan, Azerbaycan ve Ukrayna'dır. Bu ülkelerin büyük çoğunluğu *komşu ülke* kategorisinde yer alan sınır ülkeler olup coğrafi yakınlığın ihracat tercihindeki olumlu etkisini göstermektedir. İsrail, Suudi Arabistan ve Mısır ise görece yüksek GSMH'ya sahip olan çevre ülkeler grubu içerisinde ki bu durum da "çekim modeli" ile uyumludur. Türkiye'nin ihracat tercih oranının %1'in üzerinde olduğu ülke sayısı 1995-2000 yılları ve 2001-2006 yılları arasında 11 ülke iken, 2007-2012 arasında ülke sayısı 15'e yükselmiş, son dönemde ise 13'e düşmüştür. Ancak toplamda bölgenin bütün olarak tercihi de artış göstermektedir. Son iki dönemde Irak, B.A.E. ve İran'ın Türkiye'nin ihracat tercihindeki payı artmıştır. Ayrıca toplam ticarete önemli olmasa da Somali, Cibuti, Katar gibi küçük ülkeler Türkiye'nin ihracat tercihinde oransal olarak en yüksek artışı gerçekleştirmişlerdir ki bunda son dönemde bu ülkelerle gerçekleştirilen siyasi, kültürel, askeri işbirliklerinin etkisi de büyüktür.

Tablo 2. Türkiye - Komşu ve Çevre Ülkeler İhracat Tercihi Endeksi

Ülkeler/Yıllar	EPij					EPji				
	1995-2000	2001-2006	2007-2012	2013-2018	1995-2018	1995-2000	2001-2006	2007-2012	2013-2018	1995-2018
Afganistan	0,02	0,09	0,18	0,11	0,10	0,52	3,40	1,98	1,73	1,91
Albania	0,21	0,24	0,23	0,21	0,22	1,50	1,47	3,84	2,18	2,25
Algeria	1,39	1,26	1,29	1,24	1,29	5,05	4,29	3,89	4,70	4,48
Armenia	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Azerbaycan	1,00	0,70	1,37	1,29	1,09	7,62	4,65	2,41	4,23	4,73
Bahrain	0,05	0,05	0,14	0,15	0,10	0,71	0,50	0,96	1,26	0,86
Bangladesh	0,06	0,08	0,10	0,16	0,10	0,50	0,76	2,77	2,36	1,60
Belarus	0,03	0,06	0,14	0,22	0,11	0,43	0,23	0,34	0,46	0,36
Bosnia Herzegovina	0,11	0,14	0,27	0,21	0,18	0,77	0,62	1,28	3,61	1,57
Bulgaria	0,79	1,36	1,42	1,47	1,26	8,37	9,76	8,99	8,57	8,92
Croatia	0,11	0,18	0,22	0,19	0,17	0,31	0,53	1,09	0,94	0,72

Cyprus	0,90	0,79	0,79	0,36	0,71	0,53	0,17	0,05	0,06	0,20
Djibouti	0,00	0,01	0,04	0,06	0,03	0,43	0,10	0,14	0,09	0,18
Egypt	1,42	0,92	1,82	1,94	1,52	3,55	1,93	3,33	5,56	3,59
Eritrea	---	0,02	0,01	0,01	0,01	0,08	0,79	0,57	0,18	0,01
Ethiopia	0,11	0,11	0,18	0,23	0,16	0,11	1,74	2,08	1,30	1,36
Georgia	0,49	0,37	0,74	0,81	0,60	15,24	16,84	13,09	7,61	13,19
Greece	1,27	1,73	1,48	1,03	1,38	3,36	4,27	6,25	8,16	5,51
Hungary	0,50	0,56	0,46	0,55	0,52	0,44	0,98	1,48	1,85	1,19
Iran	0,98	1,15	2,78	2,46	1,84	3,35	5,24	7,94	10,26	6,70
Iraq	0,40	2,85	4,87	6,14	3,95	3,26	1,25	1,12	0,98	1,50
Israel	1,66	2,18	1,60	2,01	1,86	1,17	1,64	2,39	3,00	2,05
Jordan	0,51	0,36	0,42	0,52	0,45	1,51	0,51	0,71	1,31	1,01
Kazakhstan	0,63	0,55	0,74	0,53	0,61	1,15	0,81	2,51	2,57	1,76
Kuwait	0,40	0,34	0,26	0,28	0,32	0,81	0,23	0,29	0,32	0,41
Kyrgyzstan	0,15	0,10	0,14	0,23	0,16	1,21	3,02	3,65	6,75	3,66
Lebanon	0,66	0,39	0,53	0,53	0,53	3,32	4,68	4,85	3,55	4,10
Libya	0,68	0,47	1,14	1,03	0,83	5,01	6,36	0,70	1,27	3,33
Mongolia	0,01	0,02	0,01	0,02	0,02	0,07	0,08	0,01	0,03	0,05
Montenegro	0,21	0,35	0,12	0,03	0,18	0,21	0,65	1,40	3,65	0,18
Morocco	0,28	0,46	0,65	0,98	0,59	0,79	0,78	1,57	2,61	1,44
North Macedonia	0,33	0,25	0,23	0,23	0,26	1,48	1,95	1,71	1,52	1,66
Oman	0,08	0,07	0,13	0,22	0,13	0,01	0,01	0,11	0,22	0,09
Pakistan	0,31	0,16	0,16	0,22	0,21	0,91	1,56	2,47	1,37	1,57
Qatar	0,04	0,11	0,33	0,34	0,21	0,34	0,10	0,35	0,58	0,34
Rep.of Moldova	0,08	0,11	0,14	0,17	0,12	1,08	1,35	4,30	5,96	3,17
Romania	1,34	1,97	2,44	1,96	1,93	4,81	5,98	6,17	3,84	5,20
Russian Federation	4,93	3,18	4,22	2,64	3,74	2,34	3,89	4,11	3,73	3,51
Saudi Arabia	1,76	1,40	1,87	2,00	1,75	1,71	0,96	0,76	0,92	1,09
Serbia	0,21	0,35	0,52	0,57	0,41	0,21	0,65	0,95	1,68	0,41
Slovenia	0,14	0,31	0,44	0,62	0,38	0,52	0,75	0,78	0,81	0,71
Somalia	0,00	0,00	0,01	0,07	0,02	1,03	0,47	0,43	0,48	0,60
State of Palestine	0,00	0,02	0,03	0,06	0,03	0,00	0,13	0,08	0,39	0,03
Sudan	0,11	0,18	0,19	0,24	0,18	1,40	0,38	0,07	0,99	0,71
Syria	1,05	0,77	1,02	0,91	0,94	8,93	6,44	3,32	3,00	5,42
Tajikistan	0,02	0,06	0,13	0,13	0,09	1,55	11,59	22,30	22,62	14,51
Tunisia	0,67	0,41	0,58	0,58	0,56	0,91	0,96	1,16	1,10	1,03
Turkmenistan	0,36	0,32	0,80	0,97	0,61	7,12	4,30	7,27	6,13	6,21
Ukraine	1,03	1,01	1,27	0,99	1,07	4,60	5,81	6,07	6,05	5,63
U.A.E.	1,05	1,73	3,82	3,50	2,52	0,17	0,24	0,60	1,72	0,68
Uzbekistan	0,61	0,25	0,26	0,41	0,38	3,08	4,58	11,29	10,42	7,34
Yemen	0,30	0,30	0,28	0,38	0,32	0,03	0,02	0,01	0,16	0,05

Kaynak: UNCTADSTAT, 2021 verilerinden oluşturulmuştur. <https://unctadstat.unctad.org/wds/TableView/dimView.aspx> Erişim Tarihi: 05.05.2021

Türkiye'nin ihracat tercihinde en düşük oran ise sınır komşusu olmasına rağmen ikili siyasi ilişkileri sorunlu olan Ermenistan ve dünya ticaretinden ve GSMH'sından aldığı paylar açısından küçük ülkeler olan düşük ve orta-düşük gelirli Eritre, Somali, Filistin ve Cibuti'yle gerçekleşmektedir.

Komşu ve Çevre ülkelerin Türkiye'ye ihracat tercihlerinde 24 yıllık ortalama ise 33 ülkenin %1 in üzerinde olduğu gözlenmektedir. Dönemsel olarak I. dönemde 27 ülke, II. dönemde 25 ülke, III. dönemde 32 ülke ve IV. dönemde 35 ülke % 1'in üzerindedir. Komşu ve Çevre ülkeler stratejisi kapsamındaki ülkelerin ihracat tercihlerinde Türkiye önemli bir ülke haline gelmektedir. En yüksek oranlı ihracat tercihi Tacikistan ve Gürcistan'la gerçekleşmektedir. Tacikistan I. dönemde sadece % 1,55 ortalama orana sahipken, III. ve IV. Dönemlerde % 22'lere yükselmiştir, Gürcistan ise % 15,24'ten son dönemde 7,61'e gerilemiştir. Bu ülkeleri Bulgaristan, Özbekistan, İran, Türkmenistan, Ukrayna ve Yunanistan izlemektedir. Çevre ülkelerin ihracat tercihlerinde sınır komşuları ve Orta Asya ülkelerinin ağırlığı daha yüksektir. Son dönemde en yüksek artış oranı ise Yemen ve Sudan'dan gerçekleşmiştir. Filistin ve Moğolistan da son dönemde artış eğilimi olmakla birlikte bu ülkelerin payları oldukça düşüktür.

Türkiye ve 52 ülkenin karşılıklı olarak ihracat paylarını ifade eden ESij ve ESji değerlerine göre Türkiye'nin bu ülkelerdeki ihracat pazar payı sürekli bir artış göstermekte yani Türkiye'nin bu ülkelere ihracatı dünya toplam ihracatına göre daha fazla artmaktadır. Ancak bu ülkelerin Türkiye'ye ihracatlarında ise ele alınan dönem içerisinde önemli bir değişim olmamakta ve Türkiye pazarında ihracat paylarını genel olarak arttıramamaktadırlar.

24 yıllık ortalama Türkiye'nin ihracat pazar payı 52 ülkenin 39'unda %1 in üzerindedir. I dönemde 32 ülke, II. dönemde 40, III. dönemde 44 ve son dönemde 46 ülke ile %1 in üzerindedir. %1 in üzerine çıkılamayan ülkeler Umman, Macaristan, (2018 yılı Umman 1.02, Macaristan 0.99), Pakistan, Bangladeş, Moğolistan ve Ermenistan'dır. İhracat pazar payındaki en yüksek oranlı (tüm dönemler) ülkeler; Irak, Azerbaycan, Türkmenistan, Gürcistan ve Suriye'dir. Suriye iç savaşı ile birlikte 2013-2018 yılları arasında Türkiye, Suriye'nin daralan dış ticaret hacmi içerisinde, en önemli ihracatçı ülke konumuna gelmiştir. Filistin, Libya ve Arnavutluk ihracat pazar payındaki diğer önemli ülkeler olsa da toplam dış ticaret hacimleri ve Türkiye'nin ihracatı açısından büyük pazarlar değillerdir.

Tablo 3. Türkiye – Komşu ve Çevre Ülkeler İhracat Payı Endeksi

Ülkeler/Yıllar	ESij					ESji				
	1995-2000	2001-2006	2007-2012	2013-2018	1995-2018	1995-2000	2001-2006	2007-2012	2013-2018	1995-2018
Afganistan	1,44	2,21	2,43	1,68	1,94	0,00	0,01	0,01	0,01	0,01
Albania	5,81	7,07	6,48	6,91	6,57	0,01	0,01	0,03	0,02	0,02
Algeria	4,10	4,21	3,96	3,81	4,02	1,65	1,86	1,44	0,98	1,48
Armenia	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Azerbajjan	19,81	11,79	16,28	17,19	16,27	0,15	0,29	0,37	0,37	0,30
Bahrain	0,40	0,59	1,38	1,46	0,96	0,07	0,06	0,09	0,11	0,08
Bangladesh	0,24	0,39	0,48	0,51	0,40	0,06	0,08	0,30	0,37	0,20
Belarus	0,11	0,25	0,51	1,18	0,51	0,07	0,04	0,06	0,07	0,06
Bosnia Herzegovina	1,11	1,73	3,94	3,83	2,65	0,01	0,01	0,03	0,10	0,04
Bulgaria	4,01	6,53	6,37	7,00	5,97	0,97	1,19	1,14	1,21	1,13
Croatia	0,39	0,74	1,18	1,22	0,88	0,03	0,05	0,08	0,06	0,06
Cyprus	4,64	3,81	6,12	4,20	4,69	0,01	0,00	0,00	0,00	0,00
Djibouti	0,24	0,73	1,70	2,02	1,17	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Egypt	1,98	2,15	3,71	3,93	2,94	0,32	0,24	0,50	0,71	0,44
Eritrea	—	3,21	1,92	1,89	2,34	0,00	0,00	0,00	0,00	0,01
Ethiopia	1,98	3,04	3,80	3,06	2,97	0,00	0,01	0,02	0,02	0,02
Georgia	12,79	10,87	13,58	14,22	12,86	0,09	0,13	0,12	0,10	0,11
Greece	1,13	2,01	2,55	2,84	2,13	0,89	0,86	1,04	1,31	1,03
Hungary	0,55	0,60	0,63	0,85	0,66	0,21	0,64	0,85	0,99	0,67
Iran	1,95	1,96	5,12	6,13	3,79	1,65	3,07	4,68	4,25	3,41
Iraq	17,97	16,12	17,66	15,66	16,81	0,14	0,27	0,36	0,30	0,28
Israel	1,53	3,22	3,33	4,43	3,13	0,68	0,82	0,81	0,93	0,81
Jordan	3,13	2,40	2,83	3,60	2,99	0,07	0,03	0,03	0,05	0,04
Kazakhstan	3,45	2,50	2,41	2,10	2,62	0,17	0,20	0,96	0,74	0,52
Kuwait	1,34	1,60	1,39	1,42	1,44	0,27	0,09	0,13	0,11	0,15
Kyrgyzstan	5,14	4,09	2,23	4,06	3,88	0,01	0,03	0,04	0,06	0,03
Lebanon	2,73	2,80	4,06	4,14	3,43	0,06	0,12	0,13	0,07	0,09
Libya	3,58	3,98	8,65	11,31	6,88	1,12	1,67	0,19	0,11	0,77
Mongolia	0,22	0,26	0,43	0,66	0,39	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Montenegro	0,21	2,44	1,58	1,87	1,86	0,03	0,03	0,01	0,01	0,02
Morocco	0,74	1,63	2,31	3,78	2,11	0,14	0,10	0,16	0,31	0,18
North Macedonia	4,06	5,52	5,86	5,26	5,18	0,05	0,04	0,04	0,04	0,04
Oman	0,42	0,45	0,71	0,89	0,62	0,00	0,00	0,02	0,04	0,02

Pakistan	0,76	0,46	0,48	0,58	0,57	0,20	0,27	0,30	0,15	0,23
Qatar	0,36	0,72	1,59	1,68	1,09	0,04	0,02	0,18	0,25	0,12
Rep. of Moldova	1,69	2,82	3,86	5,43	3,45	0,02	0,01	0,04	0,07	0,04
Romania	3,30	3,90	4,63	3,88	3,93	1,02	1,66	1,77	1,25	1,43
Russian Federation	2,26	1,88	2,06	1,65	1,96	4,72	9,09	10,05	7,20	7,76
Saudi Arabia	1,30	1,64	2,13	2,07	1,78	2,33	1,57	1,25	1,14	1,57
Serbia	0,21	2,44	3,80	4,46	3,12	0,03	0,03	0,05	0,13	0,06
Slovenia	0,38	1,14	1,88	2,78	1,55	0,11	0,14	0,14	0,14	0,13
Somalia	0,16	0,13	0,91	3,13	1,12	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
State of Palestine	0,00	5,83	9,00	9,09	7,73	0,00	0,00	0,00	0,00	0,03
Sudan	1,95	2,23	2,51	4,05	2,68	0,02	0,02	0,00	0,02	0,02
Syrian Arab Rep.	5,78	4,67	6,48	23,67	10,15	0,80	0,71	0,23	0,03	0,44
Tajikistan	1,43	4,14	4,61	4,84	3,75	0,03	0,14	0,16	0,11	0,11
Tunisia	2,17	1,94	3,31	4,23	2,91	0,13	0,12	0,12	0,08	0,11
Turkmenistan	8,60	9,62	17,01	20,16	13,85	0,24	0,25	0,38	0,34	0,30
Ukraine	1,80	1,89	2,19	2,94	2,20	1,47	2,16	2,00	1,37	1,75
U.A.E.	0,88	1,42	2,63	2,23	1,79	0,15	0,28	0,86	2,77	1,01
Uzbekistan	4,83	4,54	3,40	4,87	4,41	0,27	0,23	0,71	0,53	0,43
Yemen	3,09	3,38	3,43	6,00	3,98	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00

Kaynak: UNCTADSTAT, 2021 verilerinden oluşturulmuştur. <https://unctadstat.unctad.org/wds/TableViewer/dimView.aspx> Erişim Tarihi: 05.05.2021

Komşu ve Çevre Ülkelerin genel olarak dünya ihracatındaki düşük payları Türkiye pazarındaki göreceli paylarının da düşük olmasına neden olmaktadır. 24 yıllık ortalamada %1 değerinin üzerinde sırasıyla Rusya, Irak, İran, Ukrayna, Suudi Arabistan, Cezayir, Romanya, Bulgaristan, Yunanistan ve B.A.E. olmak üzere on ülke bulunmaktadır. Bu ülkeler göreceli olarak GSMH ve dünya ticaretinden aldıkları paylar açısından diğerlerine göre önemli ülkelerdir. Türkiye pazarında 52 ülkenin ortalama payı II. dönemde I. döneme oranla artış gösterse de II. dönemden itibaren durgunluk gözlenmektedir. Önemli bir değişim olmamakla birlikte IV. dönemde kısmi bir düşüş dahi söz konusudur. Türkiye'nin ihracat pazarındaki paylarını çevre ve komşu ülkeler arttıramamışlardır. Bu da Türkiye pazarının bu ülkeler açısından çekici olmadığını ifade etmekte ve çoğunlukla ihracatlarını küresel ekonominin büyük merkezlerine gerçekleştirdiklerini göstermektedir.

Türkiye ve strateji kapsamındaki ülkeler arasındaki karşılıklı ithalat ilişkileri ithalat tercihi (IP) ve ithalat payı (IS) olarak değerlendirildiğinde bölgesel ithalat ilişkisinin sınırlı olduğu, Türkiye'nin ithalat tercihinde bölge ülkelerinin genel olarak düşük oranlı endeks değerlerine sahip olmakla birlikte ithalat payında Türkiye'nin ön plana çıktığı görülmektedir. Komşu ve çevre ülkeler içinse Türkiye ithalat tercihinde önemli olmakla birlikte ithalat payında ise sınırlı sayıda ülkenin endeks değeri %1'in üzerindedir.

Türkiye'nin ithalat tercih oranını ifade eden (IP_{ij}) endeks değerlerine göre Türkiye ithalatında Komşu ve Çevre ülkeleri büyük oranda tercih etmemekte ve ithalatla bölge dışı ülkelere yönelmektedir. 52 ülke içerisinde Türkiye'nin ithalatla tercih ettiği ülkelerin başında enerji ithalatında ön sıralarda olan Rusya ve İran gelmektedir. 24 yıllık ortalamada %1'in üzerinde bu iki ülkeyi Ukrayna, Suudi Arabistan, Romanya, Cezayir ve Bulgaristan takip etmektedir. Bu ülkelerden Suudi Arabistan ve Cezayir yine enerji ithalatında önde ülkelerken Ukrayna, Romanya ve Bulgaristan ise yakın komşuluk ve tarihsel olarak Türkiye'nin ithalat tercihinde ön sıralarda gelmekte iken 45 ülkenin ithalat tercih endeksi değeri %1'in altındadır.

Tablo 4. Türkiye - Komşu ve Çevre Ülkeler İthalat Tercihi Endeksi

Ülkeler/Yıllar	IP _{ij}					IP _{ji}				
	1995-2000	2001-2006	2007-2012	2013-2018	1995-2018	1995-2000	2001-2006	2007-2012	2013-2018	1995-2018
Afganistan	0,00	0,00	0,00	0,01	0,00	1,36	2,10	2,58	1,93	1,99
Albania	0,01	0,01	0,03	0,02	0,02	4,85	6,82	6,10	7,65	6,36
Algeria	1,64	1,72	0,67	0,35	1,09	3,52	3,30	3,57	4,01	3,60
Armenia	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	3,46	3,62	4,21	3,72	3,75
Azerbaijan	0,11	0,18	0,14	0,14	0,14	17,73	8,05	12,98	13,77	13,13
Bahrain	0,04	0,03	0,05	0,08	0,05	0,49	0,62	1,35	1,44	0,98
Bangladesh	0,05	0,08	0,31	0,38	0,21	0,23	0,40	0,48	0,52	0,41
Belarus	0,06	0,04	0,07	0,07	0,06	0,19	0,33	0,65	1,74	0,73
Bosnia and Herzegovina	0,01	0,01	0,03	0,10	0,04	1,21	2,15	3,82	3,84	2,76
Bulgaria	0,86	1,02	0,99	1,12	1,00	2,47	5,48	5,48	6,00	4,86
Croatia	0,03	0,04	0,08	0,07	0,06	0,34	0,93	1,74	1,26	1,07
Cyprus	0,03	0,03	0,03	0,01	0,03	0,00	0,11	0,18	0,45	0,19
Djibouti	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,56	0,61	1,44	1,45	1,01
Egypt	0,57	0,25	0,49	0,73	0,51	1,92	2,04	3,71	3,96	2,91
Eritrea	—	0,00	0,00	0,00	0,00	2,53	3,74	3,94	4,47	3,83
Ethiopia	0,00	0,02	0,02	0,02	0,01	1,79	2,70	3,62	3,38	2,87
Georgia	0,18	0,30	0,17	0,10	0,18	12,28	11,93	16,59	18,01	14,70
Greece	0,72	0,65	0,89	1,09	0,84	1,08	2,12	2,55	2,92	2,17

Hungary	0,27	0,69	0,67	0,59	0,55	0,34	0,63	0,53	0,82	0,58
Iran	1,52	2,59	4,12	3,30	2,88	1,88	2,05	5,70	6,10	3,93
Iraq	0,09	0,33	0,12	0,34	0,23	15,73	13,97	18,89	21,29	17,55
Israel	0,61	0,83	0,74	0,84	0,76	1,54	3,06	3,39	4,45	3,11
Jordan	0,05	0,02	0,02	0,05	0,04	3,10	2,47	3,27	3,59	3,11
Kazakhstan	0,45	0,44	0,80	0,60	0,57	3,55	2,47	2,42	2,20	2,66
Kuwait	0,26	0,08	0,09	0,08	0,13	1,67	1,93	1,67	1,78	1,76
Kyrgyzstan	0,01	0,02	0,02	0,04	0,02	5,09	3,09	2,53	4,40	3,78
Lebanon	0,05	0,10	0,09	0,06	0,08	2,58	2,91	4,00	4,12	3,40
Libya	1,12	1,66	0,19	0,11	0,77	3,15	3,75	9,14	11,81	6,96
Mongolia	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,01	0,00
Montenegro	0,07	0,05	0,01	0,01	0,03	1,52	1,91	1,58	2,70	1,93
Morocco	0,13	0,12	0,17	0,34	0,19	0,87	1,73	2,46	4,04	2,27
North Macedonia	0,06	0,04	0,03	0,04	0,04	2,81	3,20	4,55	4,93	3,87
Oman	0,00	0,00	0,02	0,04	0,01	0,46	0,47	0,78	0,89	0,65
Pakistan	0,18	0,26	0,34	0,15	0,23	0,79	0,58	0,42	0,47	0,57
Qatar	0,04	0,03	0,11	0,15	0,08	0,43	0,83	1,81	2,12	1,30
Republic of Moldova	0,03	0,02	0,06	0,09	0,05	1,57	3,09	4,74	5,76	3,79
Romania	0,97	1,57	1,67	1,22	1,36	2,15	3,90	4,09	3,75	3,47
Russian Federation	5,40	9,46	12,67	9,35	9,22	1,85	1,79	2,09	1,74	1,87
Saudi Arabia	2,43	1,53	0,82	0,94	1,43	1,09	1,25	1,79	1,97	1,53
Serbia	0,07	0,05	0,06	0,14	0,08	1,52	1,91	2,02	3,27	2,18
Slovenia	0,09	0,15	0,14	0,14	0,13	0,44	1,00	1,03	1,62	1,02
Somalia	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,19	0,14	0,97	3,40	1,22
State of Palestine	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	1,64	2,51	2,48	5,07	3,26
Sudan	0,02	0,01	0,00	0,02	0,01	2,01	2,37	2,50	5,09	2,99
Syrian Arab Republic	0,80	0,57	0,16	0,03	0,39	5,44	5,35	7,75	9,40	6,98
Tajikistan	0,01	0,06	0,11	0,09	0,07	1,03	3,08	3,50	3,80	2,85
Tunisia	0,13	0,13	0,14	0,09	0,12	1,48	1,96	3,02	4,11	2,64
Turkmenistan	0,19	0,17	0,19	0,21	0,19	11,42	12,00	19,25	24,73	16,85
Ukraine	1,98	2,12	2,31	1,48	1,97	0,91	1,33	2,04	2,57	1,71
United Arab Emirates	0,07	0,19	0,61	1,73	0,65	0,92	1,51	2,66	2,13	1,80
Uzbekistan	0,16	0,18	0,36	0,34	0,26	5,74	4,65	3,47	5,22	4,77
Yemen	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	2,93	3,03	3,22	6,59	3,94

Kaynak: UNCTADSTAT, 2021 verilerinden oluşturulmuştur. <https://unctadstat.unctad.org/wds/TableView/dimView.aspx> Erişim Tarihi: 05.05.2021

Türkiye'nin ithalat tercihinin düşük olmasına rağmen, Türkiye bu ülkeler açısından önemli bir ithalat merkezi konumundadır ve ithalat tercihlerinde (IP'ji) Türkiye'nin oranı genel olarak çevre ülkelerde yüksektir. Türkiye'den ithalatta tercih oranında 24 yıl ortalamasında 44 ülke % 1 in üzerindedir. I dönemde endeks

değeri %1'in üzerinde olan ülke sayısı 36 iken II. dönemde 40, III. dönemde 44, IV. dönemde ise 46 ülkeye çıkmıştır. En yüksek oranla Irak, Türkmenistan, Gürcistan ve Azerbaycan diğer ülkelerden ayrılmaktadır. Son dönemde sadece Umman, Macaristan, Bangladeş, Pakistan, Kıbrıs ve Moğolistan %1'in altındaki ülkelerdir.

Çevre ve Komşu ülkelerin Türkiye'nin ithalatındaki pazar payları ve Türkiye'nin bu ülkelerdeki payı 24 yıllık süreçte sınırlı da olsa yükselme eğilimindedir.

Türkiye'nin bölge ülkelerinden yaptığı ithalatın dünya ülkelerinin bu ülkelerden ithalatına oranını ifade eden ithalat payı (ISij) endeksine göre I. dönemde 28 ülke %1 in üzerinde iken II. dönemde 33 ülke, III. dönemde 35 ve son dönemde ise 39 ülkenin endeks değerleri %1'in üzerindedir. 24 yıllık ortalamada sırası ile Gürcistan, Tacikistan, Bulgaristan, İran, Özbekistan ve Ukrayna en yüksek değerlere sahiptir. Türkiye'nin bu ülkelerden gerçekleştirdiği ithalat bu ülkeler açısından önemli bir pay oluşturmaktadır. Türkiye'nin Rusya'dan büyük oranlı ithalatına rağmen Rusya açısından Türkiye önemli bir pazar değildir, ancak özellikle küçük ülkeler açısından Türkiye önemli bir pazar konumundadır.

Tablo 5. Türkiye - Komşu ve Çevre Ülkeler İthalat Payı Endeksi

Ülkeler/Yıllar	ISij					ISji				
	1995-2000	2001-2006	2007-2012	2013-2018	1995-2018	1995-2000	2001-2006	2007-2012	2013-2018	1995-2018
Afganistan	0,29	2,00	1,24	1,14	1,17	0,03	0,08	0,10	0,09	0,07
Albania	1,20	1,65	3,48	2,11	2,11	0,17	0,25	0,23	0,23	0,22
Algeria	5,18	4,75	2,04	1,80	3,44	1,28	0,93	1,14	1,22	1,14
Armenia	—	0,02	0,11	0,07	0,07	0,11	0,09	0,12	0,09	0,10
Azerbajjan	6,57	4,48	1,18	1,54	3,44	0,64	0,41	0,75	0,80	0,65
Bahrain	0,65	0,52	1,02	1,38	0,89	0,08	0,07	0,13	0,10	0,10
Bangladesh	0,47	0,72	2,86	2,33	1,59	0,06	0,08	0,10	0,14	0,10
Belarus	0,42	0,28	0,50	0,66	0,46	0,06	0,08	0,19	0,35	0,17
Bosnia and Herzegovina	0,71	0,50	1,37	3,83	1,60	0,12	0,20	0,31	0,24	0,22
Bulgaria	7,90	9,44	9,48	8,88	8,93	0,52	1,25	1,30	1,20	1,07
Croatia	0,39	0,53	1,45	1,28	0,91	0,11	0,24	0,32	0,18	0,21
Cyprus	0,89	1,70	1,57	0,82	1,24	0,00	0,01	0,01	0,02	0,01
Djibouti	0,55	0,15	0,18	0,11	0,24	0,00	0,00	0,01	0,01	0,00
Egypt	4,10	1,87	3,12	5,40	3,62	1,06	0,62	1,56	1,58	1,21
Eritrea	—	1,28	0,49	0,14	0,64	0,05	0,03	0,02	0,03	0,03
Ethiopia	0,12	2,19	2,25	1,43	1,50	0,09	0,14	0,24	0,31	0,20
Georgia	19,88	21,07	14,34	8,32	15,91	0,33	0,34	0,77	0,87	0,58
Greece	3,21	3,63	6,75	8,42	5,50	1,20	1,68	1,50	0,98	1,34
Hungary	0,55	1,22	1,41	1,24	1,11	0,30	0,59	0,39	0,50	0,44
Iran	3,43	5,56	8,61	11,33	7,23	1,04	1,02	2,46	1,77	1,57
Iraq	4,00	1,87	0,47	1,05	1,51	2,23	3,82	5,97	7,06	4,88

Israel	1,13	1,68	2,36	2,92	2,03	1,80	2,16	1,64	1,86	1,86
Jordan	1,33	0,44	0,58	1,33	0,92	0,48	0,32	0,42	0,45	0,42
Kazakhstan	3,17	2,12	2,89	2,73	2,73	0,58	0,50	0,66	0,46	0,55
Kuwait	0,87	0,22	0,25	0,25	0,40	0,52	0,41	0,31	0,34	0,40
Kyrgyzstan	1,03	2,84	3,76	5,93	3,39	0,13	0,05	0,07	0,13	0,10
Lebanon	2,72	4,77	4,85	3,35	3,92	0,71	0,45	0,54	0,49	0,55
Libya	4,90	6,74	0,77	1,34	3,44	0,65	0,33	0,94	1,15	0,77
Mongolia	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Montenegro	1,52	1,17	1,50	3,15	1,85	0,23	0,30	0,09	0,04	0,16
Morocco	0,74	0,86	1,66	2,75	1,50	0,35	0,49	0,73	1,08	0,66
North Macedonia	1,80	2,15	1,65	1,53	1,79	0,20	0,15	0,21	0,22	0,19
Oman	0,00	0,01	0,09	0,21	0,08	0,09	0,07	0,13	0,16	0,11
Pakistan	0,86	1,65	2,88	1,34	1,68	0,33	0,17	0,12	0,14	0,19
Qatar	0,31	0,11	0,25	0,38	0,26	0,05	0,12	0,37	0,39	0,23
Republic of Moldova	1,29	1,42	5,55	7,47	3,93	0,05	0,09	0,16	0,17	0,12
Romania	4,72	6,01	6,85	4,08	5,42	0,95	1,98	2,26	1,80	1,75
Russian Federation	2,72	4,17	5,52	5,06	4,37	4,15	2,92	3,98	2,58	3,41
Saudi Arabia	1,73	1,04	0,58	0,85	1,05	1,24	0,97	1,56	1,78	1,39
Serbia	1,52	1,17	1,21	1,88	1,44	0,23	0,30	0,30	0,42	0,31
Slovenia	0,44	0,93	1,11	1,06	0,89	0,16	0,27	0,25	0,34	0,26
Somalia	0,62	0,47	0,41	0,37	0,47	0,00	0,00	0,01	0,02	0,01
State of Palestine	0,03	0,09	0,07	0,36	0,16	0,14	0,10	0,08	0,17	0,12
Sudan	1,37	0,24	0,09	1,04	0,69	0,12	0,17	0,19	0,27	0,19
Syrian Arab Republic	8,61	4,54	1,83	2,93	4,48	0,91	0,67	0,95	0,33	0,72
Tajikistan	1,30	7,04	19,99	21,77	12,53	0,03	0,06	0,08	0,08	0,06
Tunisia	0,97	1,08	1,51	1,26	1,20	0,47	0,41	0,52	0,54	0,48
Turkmenistan	4,96	3,59	7,27	4,81	5,16	0,60	0,57	0,97	1,01	0,79
Ukraine	6,08	6,22	7,09	6,37	6,44	0,52	0,62	1,09	0,80	0,76
United Arab Emirates	0,12	0,25	0,66	1,92	0,74	1,11	1,63	3,87	3,58	2,55
Uzbekistan	2,67	4,44	10,63	9,25	6,75	0,78	0,27	0,25	0,42	0,43
Yemen	0,03	0,02	0,01	0,12	0,04	0,23	0,21	0,26	0,35	0,26

Kaynak: UNCTADSTAT, 2021 verilerinden oluşturulmuştur. <https://unctadstat.unctad.org/wds/TableViewer/dimView.aspx> Erişim Tarihi: 05.05.2021

Bölge ülkelerinin Türkiye'den yaptığı ithalatın dünya ülkelerinin Türkiye'den yaptığı toplam ithalata oranını ifade eden endeks değerinde (ISji) ise 24 yıl ortalamasında sadece 11 ülkenin % 1 in üzerinde değer aldığı görülmektedir. Bu ülkeler sırası ile Irak, Rusya, B.A.E., İsrail, Romanya, İran, Suudi Arabistan, Yunanistan, Mısır, Cezayir ve Bulgaristan'dır. Dönemsel olarak ithalat pazar payı oranlarında yükseliş eğilimi söz konusudur. 1995-2001 arası I dönemde 9 ülke %1'in üzerinde

iken son dönemde sayı 13'e yükselmiştir. İthalat tercih oranı tersine ithalat pazar payının düşük olması genel olarak Türkiye ve strateji kapsamındaki ülkelerin ithalatlarında küresel ekonomilerin payının yüksekliğinden kaynaklanmaktadır ve bu durum bölgesel ithalatın gelişmesi önündeki en önemli engellerden birini oluşturmaktadır.

Türkiye ve Seçilmiş Ekonomilerin Komşu ve Çevre Ülkelerde Ticari Yoğunlaşmaları

Türkiye ve strateji kapsamındaki ülkeler arasında dış ticaret yoğunlaşması için kullanılan ihracat/ithalat tercih oranı ve pazar paylarının geometrik ortalaması ile ülke yoğunlaşmaları RC1, RC4, RC8 ve RC52 olarak değerlendirilmektedir. Benzer biçimde bölgede önemli ticaret payına sahip olan küresel merkezlerin de (AB, ÇHC, RF, ABD) strateji kapsamındaki ülkelerle dış ticaret yoğunlaşması değerleri hesaplanarak Türkiye'nin değerleri ile karşılaştırılmaktadır. Bu çerçevede oldukça geniş bir coğrafyaya yayılmış olan hedef ülkelerin dış ticaret yoğunluğunun hangi merkez etrafında şekillendiği ve Türkiye açısından etkileri ortaya konulabilmektedir.

Türkiye ile dış ticaretin yoğunlaştığı ülkeler büyük oranda sınır ve yakın komşularıdır. Bu ülkelerin büyük bir kısmı da diğerlerine oranla daha yüksek gelir düzeyine sahip ülkelerdir. İhracat tercih yoğunlaşması kapsamında 24 yıllık ortalamada Rusya ilk sırayı almakla birlikte son iki dönemde İran en yüksek ihracat tercih oranını oluşturmaktadır. Bunda son iki dönemde Türkiye'nin İran'a ihracatının artışı ile birlikte özellikle İran'a uygulanan yaptırımlar nedeni ile sınırlı sayıda ülkeye ihracat yapabilir olması İran'ın Türkiye'ye ihracat tercihinin daha fazla oranda artmasını sağlamıştır. Bölgedeki en büyük ekonomi olan Rusya ile ikili ilişkilerin geliştirilmesi ve bölgesel politikalarındaki uyum ve enerji alanındaki bağımlılık Türkiye açısından Rusya'yı önemli kılmaktadır. Bu iki ülkeyi Balkanlar'da Bulgaristan, Romanya, Yunanistan Yakındoğu'da Gürcistan, Irak, Cezayir, Azerbaycan Orta Asya'da Türkmenistan ve Kuzey Afrika'da Cezayir takip etmektedir.

Uzun dönemde oransal bir değişim olmamakla birlikte Bulgaristan ve Romanya'nın Avrupa dışındaki en önemli ihracat tercihi Türkiye'dir. Yine uzun dönemde karşılıklı ihracat tercihi değerlerinin yüksek olduğu ülkelerin hepsi Cezayir hariç Türkiye'nin yakın komşularıdır. Türkiye'nin Cezayir'den doğal gaz ve petrol ithalatının yüksek payı Cezayir için Türkiye'nin ihracat tercih oranını arttırmaktadır. Son dönemde B.A.E. de Türkiye'ye mücevher vs. kıymetli taşlar ihracatı ile RC8'e

dahil olmuştur. RC8 ülkelerinin Türkiye'ye ihracat tercihlerinde hammaddeler (ham ve rafine petrol ve türevleri, madenler) üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Türkiye'nin bu ülkelere ihracat tercihindeki ürünlerinde ise, Rusya; meyve, sebze, İran'a tekstil, makineler, madenler ve dönemsel olarak da altın ve kıymetli taşlar, Bulgaristan'a madenler metaller ve tekstil ürünleri, Romanya'ya metaller ve makineler, Gürcistan'a makineler, Yunanistan'a tekstil ve metaller, mineral ürünler, Ukrayna'ya tekstil ve sebze meyve, Cezayir'e metaller ve makineler önemli yer tutmaktadır.

Tablo 6. Türkiye - Komşu ve Çevre Ülkeler Dış Ticaret Yoğunlaşması

TR		1995-2000	2001-2006	2007-2012	2013-2018	1995-2018
İhracat Tercihi Yoğunluğu	RC1	Russian Fed. (3,26)	Bulgaria (3,64)	Iran (4,61)	Iran (4,97)	Russian Fed. (3,47)
	RC4	Syria Azerbaijan Georgia (11,68)	Russian Fed. Romania Greece (13,28)	Russian Fed. Romania Bulgaria (16,15)	Bulgaria Egypt Russian Fed. (14,74)	Iran Bulgaria Romania (13,37)
	RC8	Algeria Bulgaria Romania Egypt (21,60)	Georgia Iran Ukraine Algeria (22,94)	Georgia Greece Ukraine Egypt (27,26)	Greece Romania Georgia United A.E. (25,23)	Georgia Greece Ukraine Algeria (23,51)
	RC52	(48,36)	(50,41)	(61,81)	(65,53)	(56,65)
		1995-2000	2001-2006	2007-2012	2013-2018	1995-2018
İhracat Payı Yoğunluğu	RC1	Russian Fed. (3,21)	Russian Fed. (4,12)	Iran (4,71)	Iran (5,04)	Russian Fed. (3,81)
	RC4	Algeria Syria Libya (9,88)	Bulgaria Algeria Romania (12,22)	Russian Fed. Romania Bulgaria (14,76)	Russian Fed. Bulgaria Turkmenistan (13,92)	Iran Bulgaria Algeria (12,29)
	RC8	Bulgaria Romania Iran Saudi Arabia (17,13)	Libya Iran Iraq Ukraine (21,61)	Turkmenistan Algeria Azerbaijan Iraq (24,29)	Azerbaijan United A.E. Romania Israel (23,06)	Romania Iraq Azerbaijan Turkmenistan (20,80)
	RC52	(35,53)	(43,01)	(50,73)	(52,12)	(45,43)
		1995-2000	2001-2006	2007-2012	2013-2018	1995-2018

İthalat Tercihî Yoğunluğu	RC1	Russian Fed. (3,09)	Russian Fed. (4,11)	Russian Fed. (5,14)	Iran (4,45)	Russian Fed. (4,09)
	RC4	Algeria Syria Libya (9,39)	Iraq Romania Libya (11,51)	Iran Romania Bulgaria (14,70)	Russian Fed. Bulgaria Iraq (13,52)	Iran Bulgaria Romania (11,69)
	RC8	Iran Saudi Arabia Georgia Bulgaria (15,58)	Algeria Bulgaria Iran Georgia (20,40)	Ukraine Turkmenistan Georgia Israel (21,96)	Turkmenistan Romania Ukraine Israel (21,80)	Iraq Algeria Ukraine Turkmenistan (18,96)
	RC52	(33,43)	(40,70)	(45,33)	(49,00)	(42,32)
		1995-2000	2001-2006	2007-2012	2013-2018	1995-2018
İthalat Payı Yoğunluğu	RC1	Russian Fed. (3,23)	Russian Fed. (3,47)	Russian Fed. (4,66)	Iran (4,44)	Russian Fed. (3,72)
	RC4	Iraq Syria Algeria (11,75)	Romania Bulgaria Iraq (13,47)	Iran Romania Bulgaria (16,57)	Russian Fed. Bulgaria Egypt (14,11)	Iran Bulgaria Romania (13,10)
	RC8	Georgia Romania Azerbaijan Egypt (20,46)	Georgia Greece Iran Algeria (23,02)	Georgia Greece Ukraine Turkmenistan (28,13)	Greece Georgia Romania United A.E. (24,86)	Georgia Greece Iraq Ukraine (22,97)
	RC52	(47,65)	(49,31)	(59,10)	(60,91)	(54,13)

Kaynak: UNCTADSTAT, 2021 verilerinden oluşturulmuştur. <https://unctadstat.unctad.org/wds/TableViewer/dimView.aspx> Erişim Tarihi: 05.05.2021

Türkiye'nin (Tablo 6) sürekli bir biçimde karşılıklı olarak dış ticaret ilişkilerini çevre ve komşu ülkelerle geliştirdiği ve oransal payını 52 ülke ile artırdığı ancak IV. dönemde artış oranının düştüğü görülmektedir. RC1, RC4 ve RC8 ülkelerinde ise durum biraz daha farklıdır. En çok yoğunlaşma görülen 8 ülkenin payının III. döneme kadar arttığı, son dönemde ise düştüğü gözlenmektedir. Türkiye ile strateji kapsamındaki ülkeler arasında dış ticaret yoğunlaşması artarken en fazla paya sahip ülkelerle yoğunlaşma sınırlı kalmakta fakat yoğunlaşma 52 ülkeye yayılmaktadır.

Çin Halk Cumhuriyeti (ÇHC) Türkiye'nin çevre ve komşu ülkeler stratejisi kapsamındaki ülkelerle dış ticaret yoğunlaşmasında 24 yıllık sürede önemli bir gelişme göstermiş ve ihracat/ithalat tercihi ve payında önemli artışlar gerçekleştirmiştir. ÇHC'nin ihracat tercihi endeksinde bölgenin en büyük ekonomisi

olan ve ÇHC'nin bölgesel stratejilerinin ortağı olan Rusya 24 yıllık dönemde ilk sırada yer almakta ve Türkiye'nin endeks değerine yakındır. Yoğunlaşan ülkeler ÇHC'ne coğrafi yakınlığı olan ve petrol ihracatı yapan ülkelerden oluşmaktadır. I. Dönemde 16,10 olan endeks değeri IV. Dönemde 51,92'ye yükselerek büyük bir artış göstermektedir ve Türkiye'nin stratejisi kapsamındaki ülkeler için önemli bir çekim merkezi haline gelmektedir. Benzer durum ihracat payı için de geçerlidir ve ihracat payında I dönemde 17,80 iken IV. Dönemde 61,62 endeks değerine ulaşarak Türkiye'nin 52,12 değerini aşmıştır.

Tablo 7: ÇHC ve 52 Ülke Arasında Dış Ticaret Yoğunlaşması

ÇHC		1995-2000	2001-2006	2007-2012	2013-2018	1995-2018
İhracat Tercihli Yoğunluğu	RC1	Russian Fed. (2,15)	Russian Fed. (2,81)	Iran (3,46)	Iran (4,63)	Russian Fed. (3,11)
	RC4	Yemen Mongolia	Sudan Iran	Russian Fed. Saudi Arabia	Russian Fed. Saudi Arabia	Iran Saudi Arabia
		Iran (5,51)	Saudi Arabia (9,54)	Kazakhstan (12,70)	United A.E. (14,98)	Kazakhstan (10,25)
	RC8	Kazakhstan Sa- udi Arabia	Kazakhstan Mongolia	Mongolia Sudan	Iraq Mongolia	Mongolia Sudan
		Pakistan Sudan (8,83)	Yemen United A.E. (15,56)	United A.E. Pakistan (21,57)	Kazakhstan Pakistan (25,01)	United A.E. Pakistan (17,18)
	RC52	(16,10)	(27,03)	(43,12)	(51,92)	(34,54)
		1995-2000	2001-2006	2007-2012	2013-2018	1995-2018
İhracat Payı Yoğunluğu	RC1	Russian Fed. (2,89)	Russian Fed. (4,20)	Saudi Arabia (5,51)	Russian Fed. (6,51)	Russian Fed. (4,62)
	RC4	Yemen Saudi Arabia	Saudi Arabia Iran	Russian Fed. Iran	Iran Saudi Arabia	Saudi Arabia Iran
		Mongolia (6,68)	Sudan (12,95)	Kazakhstan (19,60)	United A.E. (22,17)	Kazakhstan (15,23)
	RC8	Iran Kazakhstan Pa- kistan	Kazakhstan United A.E.	Sudan Mongolia	Kazakhstan Iraq	United A.E. Mongolia
		United A.E. (10,57)	Yemen Mongolia (20,00)	United A.E. Kuwait (29,73)	Mongolia Kuwait (34,72)	Sudan Iraq (22,89)
	RC52	(17,80)	(31,90)	(52,85)	(61,62)	(41,04)
		1995-2000	2001-2006	2007-2012	2013-2018	1995-2018

İthalat Tercihî Yoğunluğu	RC1	Russian Fed. (2,97)	Russian Fed. (4,28)	Saudi Arabia (5,44)	Russian Fed. (6,55)	Russian Fed. (4,79)
	RC4	Saudi Arabia	Saudi Arabia	Russian Fed.	Saudi Arabia	Saudi Arabia
		Iran	Iran	Iran	Iran	Iran
		Yemen (6,83)	Sudan (12,06)	Kazakhstan (18,76)	Iraq (21,27)	Kazakhstan (14,47)
	RC8	Kazakhstan Pa- kistan Oman United A.E. (10,48)	Kazakhstan Yemen United A.E. Oman (18,10)	Sudan Kuwait United A.E. Oman (27,89)	United A.E. Kazakhstan Kuwait Oman (32,76)	United A.E. Sudan Kuwait Iraq (21,30)
	RC52	(17,23)	(29,44)	(48,63)	(57,15)	(38,20)
		1995-2000	2001-2006	2007-2012	2013-2018	1995-2018
İthalat Payı Yoğunluğu	RC1	Russian Fed. (1,69)	Russian Fed. (2,36)	Russian Fed. (3,29)	Russian Fed. (4,16)	Russian Fed. (2,87)
	RC4	Pakistan	Sudan	Saudi Arabia	Iran	Iran
		Yemen	Iran	Iran	Saudi Arabia	Saudi Arabia
		Iran (4,11)	Saudi Arabia (7,36)	Kazakhstan (11,37)	United A.E. (14,71)	Kazakhstan (8,93)
	RC8	Saudi Arabia Kazakhstan United A.E. Sudan (6,50)	Kazakhstan United A.E. Yemen Pakistan (11,78)	Sudan United A.E. Pakistan Yemen (18,07)	Iraq Kazakhstan Pakistan Kuwait (23,40)	United A.E. Sudan Pakistan Iraq (14,52)
	RC52	(12,01)	(21,05)	(36,89)	(48,13)	(29,59)

Kaynak: UNCTADSTAT, 2021 verilerinden oluşturulmuştur. <https://unctadstat.unctad.org/wds/TableViewer/dimView.aspx> Erişim Tarihi: 05.05.2021

ÇHC'nin ithalat tercihi ve payında da durum benzerdir. 24 yıllık sürede bu ülkelerle yoğunluğunu arttıran ÇHC'nin özellikle Rusya ve Körfez ülkeleri ile dış ticaret bağımlılık ilişkisi artmaktadır ve endeks değeri Türkiye Rusya ithalat endeks değerini geride bırakmıştır. Rusya, Kazakistan ve Körfez ülkeleri ile yoğunlaşan enerji dış ticareti beraberinde bölge ülkelerinin de ÇHC'den ithalat tercihini ve paylarının artmasına neden olmaktadır. 52 ülke ile ithalat tercihi endeks değeri 17,23'ten 57, 15'e, ithalat payları ise 12,01'den 48,13'e yükselmiştir. Bu değerlerle Türkiye'nin strateji kapsamındaki ülkelerle dış ticaret yoğunluğunu en fazla arttıran küresel ekonomik güç ÇHC Türkiye'nin bölgesel dış ticareti açısından en önemli rakip konumundadır.

Avrupa Birliği ise gerek birliğin genişlemesi ve gerekse komşuluk politikaları çerçevesinde strateji kapsamındaki ülkelerin önemli bir kısmını etkileyebilmektedir.

Özellikle Birliğe dâhil ülkeler, Rusya ve Mağrip ülkeleri ticaret yoğunlaşmasında ilk sıralarda gelmektedir. AB'nin ekonomik ve ticari çekim gücü, Birliğin genişleme ve derinleşme süreci ve bölgesel politikaları Türkiye'nin strateji uyguladığı aynı alanda AB'yi ön plana çıkartmaktadır. Türkiye'nin dış ticaret yoğunlaşmasında önemli ülkeler olan Rusya ile birlikte AB üyesi olan Romanya, Yunanistan ve Bulgaristan'ın yanısıra Kuzey Afrika ülkelerinin de AB ile daha yüksek yoğunlaşma oranına sahip olduğu gözlenmektedir.

Tablo 8: Avrupa Birliği ve 52 Ülke Arasında Dış Ticaret Yoğunlaşması⁴⁰

AB		1995-2000	2001-2006	2007-2012	2013-2018	1995-2018
İhracat Tercihli Yoğunluğu	RC1	Hungary (7,88)	Hungary (9,51)	Russian Fed. (10,78)	Hungary (10,07)	Hungary (9,25)
	RC4	Greece Russian Fed. Slovenia (28,15)	Russian Fed. Greece Romania (32,45)	Hungary Romania Greece (34,63)	Russian Fed. Romania Algeria (32,59)	Russian Fed. Romania Greece (32,72)
	RC8	Romania Tunisia Morocco Croatia (45,88)	Slovenia Morocco Tunisia Croatia (51,53)	Slovenia Morocco Algeria Tunisia (53,32)	Slovenia Greece Morocco Bulgaria (52,47)	Slovenia Morocco Tunisia Algeria (50,43)
	RC52	(107,37)	(117,39)	(120,75)	(116,87)	(115,64)
		1995-2000	2001-2006	2007-2012	2013-2018	1995-2018
İhracat Payı Yoğunluğu	RC1	Russian Fed. (9,62)	Russian Fed. (12,13)	Russian Fed. (13,83)	Russian Fed. (11,77)	Russian Fed. (11,84)
	RC4	Hungary Slovenia Algeria (27,35)	Hungary Algeria Romania (32,87)	Hungary Romania Algeria (36,26)	Hungary Romania Slovenia (35,93)	Hungary Romania Slovenia (32,79)
	RC8	Greece Romania Libya Israel (45,42)	Slovenia Libya Greece Tunisia (51,48)	Slovenia Libya Greece Tunisia (54,74)	Algeria Bulgaria Morocco Greece (53,26)	Algeria Libya Greece Tunisia (50,74)
	RC52	(101,17)	(110,67)	(116,07)	(112,53)	(110,12)
		1995-2000	2001-2006	2007-2012	2013-2018	1995-2018

⁴⁰ Avrupa Birliği endeks değerlerinin hesaplanmasına 52 ülke içindeki AB üyesi ülkeler de dâhildir.

İthalat Tercihli Yoğunluğu	RC1	Russian Fed. (9,46)	Russian Fed. (12,16)	Russian Fed. (14,16)	Russian Fed. (12,14)	Russian Fed. (11,98)
	RC4	Hungary Slovenia Libya (26,47)	Hungary Romania Libya (31,44)	Hungary Romania Algeria (35,26)	Hungary Romania Slovenia (35,32)	Hungary Romania Algeria (31,52)
	RC8	Algeria Greece Israel Romania (44,13)	Algeria Slovenia Greece Tunisia (49,33)	Libya Slovenia Greece Tunisia (52,50)	Algeria Bulgaria Morocco Greece (52,28)	Slovenia Libya Greece Tunisia (48,99)
	RC5	(96,31)	(107,20)	(112,24)	(110,24)	(106,49)
		1995-2000	2001-2006	2007-2012	2013-2018	1995-2018
İthalat Payı Yoğunluğu	RC1	Russian Fed. (7,80)	Hungary (9,40)	Russian Fed. (11,01)	Hungary (10,20)	Hungary (9,27)
	RC4	Greece Hungary Slovenia (28,77)	Russian Fed. Greece Romania (32,20)	Hungary Romania Greece (35,80)	Russian Fed. Romania Slovenia (33,58)	Russian Fed. Romania Greece (32,34)
	RC8	Israel Tunisia Romania Croatia (47,92)	Slovenia Tunisia Croatia Morocco (51,27)	Slovenia Morocco Algeria Bulgaria (55,14)	Algeria Morocco Greece Bulgaria (54,08)	Slovenia Morocco Tunisia Algeria (51,38)
	RC52	(111,10)	(118,04)	(123,58)	(119,62)	(118,07)

Kaynak: UNCTADSTAT, 2021 verilerinden oluşturulmuştur. <https://unctadstat.unctad.org/wds/TableViewer/dimView.aspx> Erişim Tarihi: 05.05.2021

AB'nin dönemsel olarak endeks değerlerinde önemli bir değişim olmamasına karşın Türkiye'nin endeks değerlerindeki artışın oransal olarak güçlü olması, AB'nin strateji kapsamındaki sınırlılığına karşın Türkiye'nin daha avantajlı olduğunu göstermekle birlikte AB, Balkanlar ve Kuzey Afrika'da Türkiye'nin bölgesel ticari yoğunlaşmasına önemli bir rakiptir.

Türkiye'nin Komşu ve Çevre Ülkeler Stratejisi kapsamında olan Rusya ise gerek ekonomik gerekse siyasal olarak bölgesel önemli bir aktör olması, eski Sovyet coğrafyasındaki ekonomik, ticari, siyasi ve kültürel etkisi ile Türkiye'nin stratejisi kapsamındaki birçok ülkeyi etkileyebilme kapasitesine sahip olmasından dolayı ayrıca ele alınmaktadır. Rusya'nın ihracat ve ithalat tercih ve paylarının yoğunlaştığı ülkeler büyük oranda eski Doğu Bloku ülkelerinden oluşmaktadır. Rusya'nın "Yakın Çevre" olarak tanımladığı bölge ülkeleri ile olan dış ticaret yoğunluğu-

nun yüksek olduğu ülkelerin başında Belarus gelmektedir ve onu Ukrayna ve Orta Asya ülkeleri takip etmektedir. Ancak Rusya'nın yoğunlaşma endeks değerleri dönemsel olarak sürekli gerilemektedir. Bu da gerek Rusya'nın gerekse bölge ülkelerinin küresel ticarete daha fazla katılmaya başladıkları ve dış ticarette ülke çeşitliliğini arttırdıkları, özellikle ÇHC ve Türkiye'nin bölge ülkeleri ile ticaret yoğunluğunun artmasından kaynaklanmaktadır.

Tablo 9: Rusya ve 51 Ülke Arasında Dış Ticaret Yoğunlaşması⁴¹

Rus-ya		1995-2000	2001-2006	2007-2012	2013-2018	1995-2018
İhracat Tercihî Yoğunluğu	RC1	Belarus (11,08)	Belarus (8,69)	Belarus (6,78)	Belarus (5,48)	Belarus (8,00)
	RC4	Ukraine	Ukraine	Ukraine	Ukraine	Ukraine
		Kazakhstan	Kazakhstan	Kazakhstan	Kazakhstan	Kazakhstan
		Moldova (30,06)	Uzbekistan (19,73)	Uzbekistan (16,06)	Uzbekistan (11,32)	Uzbekistan (19,24)
	RC8	Uzbekistan Mongolia Hungary Cyprus (38,74)	Moldova Cyprus Hungary Mongolia (24,63)	Kyrgyzistan Hungary Moldova Bulgaria (20,24)	Armenia Kyrgyzistan Tajikistan Mongolia (14,21)	Moldova Hungary Kyrgyzistan Mongolia (24,09)
	RC51	(53,82)	(34,86)	(28,86)	(20,73)	(34,68)
		1995-2000	2001-2006	2007-2012	2013-2018	1995-2018
İhracat Payı Yoğunluğu	RC1	Belarus (20,50)	Belarus (20,14)	Belarus (16,16)	Belarus (17,91)	Belarus (18,68)
	RC4	Ukraine	Ukraine	Ukraine	Kazakhstan	Ukraine
		Kazakhstan	Kazakhstan	Kazakhstan	Ukraine	Kazakhstan
		Uzbekistan (56,88)	Uzbekistan (48,20)	Uzbekistan (39,94)	Uzbekistan (36,88)	Uzbekistan (45,42)
	RC8	Moldova Hungary Bulgaria Tajikistan (69,62)	Hungary Moldova Azerbaijan Kyrgyzistan (56,59)	Hungary Moldova Azerbaijan Kyrgyzistan (48,46)	Azerbaijan Armenia Hungary Bulgaria (44,29)	Hungary Moldova Azerbaijan Bulgaria (54,10)
	RC51	(91,82)	(74,81)	(63,34)	(60,76)	(72,63)
		1995-2000	2001-2006	2007-2012	2013-2018	1995-2018

⁴¹ Rusya, Komşu ve Çevre Ülkeler Stratejisi kapsamında olduğundan diğer 51 ülke ile ticaret yoğunlaşması hesaplanmıştır.

İthalat Tercihî Yoğunluğu	RC1	Belarus (20,35)	Belarus (19,99)	Belarus (15,52)	Belarus (17,11)	Belarus (18,24)
	RC4	Ukraine Kazakhstan Uzbekistan (59,04)	Ukraine Kazakhstan Uzbekistan (50,46)	Ukraine Kazakhstan Uzbekistan (40,70)	Kazakhstan Ukraine Uzbekistan (36,52)	Ukraine Kazakhstan Uzbekistan (46,63)
		Moldova Bulgaria Hungary Tajikistan (73,05)	Hungary Moldova Kyrgyzistan Azerbaijan (59,30)	Hungary Kyrgyzistan Azerbaijan Bulgaria (50,27)	Armenia Hungary Azerbaijan Serbia (44,82)	Hungary Moldova Bulgaria Azerbaijan (56,35)
	RC51	(95,59)	(79,77)	(67,75)	(62,89)	(76,46)
		1995-2000	2001-2006	2007-2012	2013-2018	1995-2018
İthalat Payı Yoğunluğu	RC1	Belarus (17,52)	Belarus (15,70)	Belarus (13,60)	Belarus (15,13)	Belarus (15,49)
	RC4	Ukraine Kazakhstan Uzbekistan (47,35)	Ukraine Kazakhstan Uzbekistan (35,54)	Ukraine Kazakhstan Uzbekistan (31,98)	Ukraine Kazakhstan Uzbekistan (29,17)	Ukraine Kazakhstan Uzbekistan (35,95)
		Moldova Bulgaria Hungary Tajikistan (59,01)	Hungary Moldova Greece Serbia/Mont. (43,21)	Kyrgyzistan Hungary Armenia Bulgaria (40,92)	Armenia Kyrgyzistan Serbia Tajikistan (36,74)	Moldova Kyrgyzistan Hungary Bulgaria (44,43)
	RC51	(81,95)	(61,51)	(57,91)	(53,66)	(63,70)

Kaynak: UNCTADSTAT, 2021 verilerinden oluşturulmuştur. <https://unctadstat.unctad.org/wds/TableViewer/dimView.aspx> Erişim Tarihi:05.05.2021

Küresel ekonomik süper güç olarak ABD II. Dünya Savaşı sonrasında oluşmaya çalıştığı liberal dış ticaret düzeni çerçevesinde ve sistemin merkezi olarak tüm dünyayla kurduğu siyasal, ekonomik ve ticari ilişkiler içerisinde bölge ülkeleri ile de yakınlaşmaktadır. Özellikle İsrail ve Körfez ülkeleri ile var olan ticari ilişkiler Soğuk Savaş sonrasında da bölgenin diğer ülkelerine yayılmıştır. Ancak bu bölge, ABD'nin AB ve Pasifik bölgeleri ile kıyaslandığında ticaret hacmi ve ticarete konu ürünler açısından oldukça sınırlıdır ve ABD ile ticaret yoğunlaşması düşük düzeyde kalmaktadır. ABD'nin AB, Rusya ve ÇHC'ne göre coğrafi uzaklığı, Körfez ülkeleri ihracatının yakın coğrafyalardan ikame edilebilmesi, gelir düzeyi farklılıkları ABD'nin ticaret yoğunlaşmasının diğer ülkelere oranla düşük olmasındaki temel nedenlerdir.

Bölgede dönemsel olarak ABD endeks değerlerinde önemli bir değişim olmamakla birlikte IV. dönemde düşüş de gözlenmektedir. Yoğunlaşmanın en yüksek olduğu ülkeler İsrail ve Suudi Arabistan'dır. ABD'nin strateji kapsamındaki ülkelere; İsrail (1985), Ürdün (2000), Fas (2004), Bahreyn (2004), Umman (2006) ile serbest ticaret anlaşmaları imzalamıştır.⁴² Büyük oranda enerji kaynakları ithalatı ve makine-gıda ihracatı çerçevesinde yoğunlaşan ticari ilişkilerle Körfez bölgesinde Türkiye, AB ve Rusya'ya oranla avantajlı konumunu sürdürmekle birlikte ÇHC'nin artan enerji talebi ile karşılıklı ticari ilişkilerin gelişmesi Körfez bölgesindeki yoğunlaşmada ÇHC ve ABD rekabetinin arttığını göstermektedir.

Tablo 10: ABD ve 52 ülke Dış Ticaret Yoğunlaşması

ABD		1995-2000	2001-2006	2007-2012	2013-2018	1995-2018
İhracat Tercihli Yoğunluğu	RC1	Israel (5,75)	Israel (6,29)	Israel (5,58)	Israel (4,91)	Israel (5,63)
	RC4	Saudi Arabia	Saudi Arabia	Saudi Arabia	Saudi Arabia	Saudi Arabia
		Egypt	Egypt	Iraq	Pakistan	Egypt
		Kuwait (13,93)	Pakistan (13,41)	Egypt (12,73)	United A.E. (11,17)	Pakistan (12,66)
	RC8	Pakistan Russian Fed. Algeria Bangladesh (19,38)	Iraq Algeria Kuwait Jordan (19,16)	Pakistan Algeria Kuwait Russian Fed. (18,43)	Jordan Egypt Kuwait Iraq (16,32)	Kuwait Iraq Algeria Russian Fed. (18,01)
	RC52	(29,96)	(33,02)	(32,35)	(28,96)	(31,25)
		1995-2000	2001-2006	2007-2012	2013-2018	1995-2018
İhracat Payı Yoğunluğu	RC1	Saudi Arabia (4,63)	Israel (4,86)	Saudi Arabia (4,56)	Israel (3,93)	Israel (4,48)
	RC4	Israel	Saudi Arabia	Israel	Saudi Arabia	Saudi Arabia
		Kuwait	Kuwait	Iraq	Kuwait	Kuwait
		Russian Fed. (12,63)	Iraq (12,19)	Kuwait (13,31)	United A.E. (10,71)	Iraq (11,94)
	RC8	Algeria Pakistan Egypt United A.E. (16,97)	Algeria Russian Fed. Pakistan Egypt (17,14)	Algeria Russian Fed. Egypt United A.E. (18,19)	Russian Fed. Iraq Qatar Algeria (14,67)	Russian Fed. Algeria United A.E. Pakistan (16,69)
	RC52	(25,13)	(26,64)	(28,18)	(23,50)	(26,04)
		1995-2000	2001-2006	2007-2012	2013-2018	1995-2018

⁴² ABD Dış İşleri Bakanlığı, Existing U.S. Trade Agreements, <https://www.state.gov/trade-agreements/existing-u-s-trade-agreements/> (Erişim Tarihi: 25.08.2021)

İthalat Tercihli Yoğunluğu	RC1	Saudi Arabia (4,62)	Saudi Arabia (4,75)	Saudi Arabia (5,22)	Saudi Arabia (4,06)	Saudi Arabia (4,66)
	RC4	Israel Russian Fed. Kuwait (12,66)	Israel Algeria Russian Fed. (12,86)	Israel Iraq Russian Fed. (14,15)	Israel Russian Fed. Kuwait (11,51)	Israel Russian Fed. Kuwait (12,60)
		Algeria Pakistan Egypt Bangladesh (17,52)	Iraq Kuwait Egypt Pakistan (18,40)	Algeria Kuwait Egypt Pakistan (20,02)	Iraq United A.E. Qatar Algeria (15,89)	Iraq Algeria Pakistan Egypt (17,84)
	RC52	(26,72)	(28,93)	(30,91)	(25,93)	(28,34)
		1995-2000	2001-2006	2007-2012	2013-2018	1995-2018
İthalat Payı Yoğunluğu	RC1	Israel (5,91)	Israel (6,08)	Israel (5,59)	Israel (5,16)	Israel (5,68)
	RC4	Saudi Arabia Egypt Russian Fed. (13,08)	Saudi Arabia Iraq Egypt (14,09)	Saudi Arabia Iraq Russian Fed. (14,19)	Saudi Arabia Russian Fed. United A.E. (12,48)	Saudi Arabia Iraq Russian Fed. (13,15)
		Pakistan Kuwait Algeria Bangladesh (18,86)	Pakistan Algeria Russian Fed. Kuwait (20,46)	Algeria Egypt Pakistan Kuwait (20,85)	Iraq Pakistan Jordan Kuwait (18,11)	Egypt Algeria Pakistan Kuwait (19,39)
	RC52	(31,37)	(36,12)	(36,34)	(32,78)	(34,36)

Kaynak: UNCTADSTAT, 2021 verilerinden oluşturulmuştur. <https://unctadstat.unctad.org/wds/TableViewer/dimView.aspx> Erişim Tarihi: 05.05.2021

Genel olarak dış ticaret yoğunluğunda Türkiye ve ÇHC bütün dönemlerde ortalama endeks değerlerini yükseltirken, AB ve ABD'nin yoğunlaşma endeks değerleri III. döneme kadar artış, IV. dönemde ise düşüş göstermekte, Rusya ise 1995 yılından itibaren sürekli bir düşüş eğilimi içerisinde. Avrupa Birliği Avrupa ve Kuzey Afrika ülkelerinde, Rusya eski Sovyet coğrafyasında, ABD Orta-doğu, Cezayir ve Pakistan'da, ÇHC Ortadoğu ve Orta Asya'da yoğunlaşmaktadır.

Sonuç

Türkiye ve strateji kapsamındaki ülkeler arasındaki dış ticaret ilişkileri 24 yıllık süre içerisinde Türkiye'nin ihracat tercihi (EPij) ve bölge ülkelerinin Türkiye'ye ihracat tercihi (EPji) yönlerinden artış göstermekte dolayısı ile Türkiye açısından bölge ülkeleri ve bu ülkeler için de Türkiye önemli bir ihracat tercihi olmaktadır. Ayrıca stratejiye uygun olarak bu dönemde Türkiye'nin 52 ülkedeki ihracat pazar payı (ESij) sürekli artış gösterirken, Türkiye pazarında bu ülkelerin payında (ESji) ise önemli bir değişim gözlenmemektedir. Türkiye ve strateji kapsamındaki ülkeler arasındaki karşılıklı ithalat ilişkileri ithalat tercihi (IP) ve ithalat payı (IS) olarak değerlendirildiğinde ise bölgesel ithalat ilişkisinin sınırlı olduğu, Türkiye'nin ithalat tercihinde bölge ülkelerinin genel olarak düşük oranlı endeks değerlerine sahip olmakla birlikte ithalat payında Türkiye'nin ön plana çıktığı görülmektedir. İthalat tercih oranı tersine ithalat pazar payının düşük olması genel olarak Türkiye ve strateji kapsamındaki ülkelerin ithalatlarında küresel ekonomilerin payının yüksekliğinden kaynaklanmakta ve bu durum bölgesel dış ticaretin gelişmesi önündeki en önemli engellerden birini oluşturmaktadır. Bu durumun aşılabilmesi büyük oranda Türkiye'nin GSYH'nın artışına bağlıdır, geniş bir Pazar hacmine ve GSYH'ya sahip Türkiye bölge ülkeleri açısından ekonomik faaliyetlerin çeşitliliği ve büyüklüğü açısından çekim merkezi oluşturabilecektir.

Literatür kısmında belirtilen çalışmalarda genel olarak Türkiye ve yakın komşuları arasındaki ticari ilişkilerin beklenen düzeyde gelişmediği, Türkiye'nin çoğu sınır komşuları ile gerçekleşen ticaretinin potansiyelin altında kaldığı, stratejinin uygulandığı dönem ve önceki dönem karşılaştırmalarında istatistiksel olarak anlamlı sonuç çıkmadığı, iyi bir ticari performans göstermediği, bölge ülkeleri ile dış ticaret yoğunluğunun azaldığı ve siyasi ilişkilerin dış ticaret üzerindeki etkileri ifade edilmektedir. Ancak bu çalışmalarda Türkiye ve strateji kapsamındaki ülkeler/sınır komşuları arasındaki ticari ilişkiler karşılıklı ele alınmakta stratejinin istenilen düzeye ulaşamamasında üçüncü ülkelerin etkisi analize dahil edilmemektedir. Bu çalışmada ise sadece Türkiye ile strateji kapsamındaki ülkelerle dış ticaret yoğunlaşması değil aynı zamanda küresel güçlerin (ABD, AB, ÇHC ve RF) dış ticaret yoğunlaşmaları değerlendirilerek Türkiye'nin bölgedeki durumu karşılaştırılabilmektedir. Çalışma sonuçlarına göre Türkiye ve ÇHC bütün dönemlerde ortalama endeks değerlerini yükseltirken, AB ve ABD'nin yoğunlaşma endeks değerleri III. döneme kadar artmış, IV. dönemde ise düşmüştür, RF dış ticaret yoğunlaşması ise 1995 yılından itibaren bölgede sürekli düşüş eğilimi içerisindedir. Güçlerin coğrafi yoğunlaşmasında ise Avrupa Birliği'nin Avrupa ve Kuzey

Afrika ülkelerinde, RF'nin eski Sovyet coğrafyasında, ABD'nin başta İsrail olmak üzere Ortadoğu ülkeleri ile Cezayir ve Pakistan'da, ÇHC'nin ise Ortadoğu ve Orta Asya ülkelerinde yoğunlaştıkları gözlenmektedir. Türkiye'nin geniş bir coğrafyada gerçekleştirmeye çalıştığı dış ticaret stratejisi bu çerçevede büyük güçlerle coğrafi yakınlık, GSMH büyüklükleri, ürün çeşitliliği ve gelişmişlik düzeylerindeki farklılıklar gibi alanlarda da rekabet içerisinde.

2000 yılında küresel ticaret yanında bölgesel ticareti güçlendirme ve bölge ülkeleri ile artan ticari ilişkilerle bölgesel istikrarın ve refahın karşılıklı olarak geliştirilmesine yönelik ortaya konulan "Komşu ve Çevre Ülkeler ile Ticareti Geliştirme Stratejisi" yaklaşık yirmi yıllık sürede Türkiye ve bölge ülkeleri arasındaki ticari ilişkilere olumlu katkılar yapmakla birlikte stratejinin etkisi sınırlı kalmıştır. Bölgesel entegrasyonlara oranla zayıf ancak uygulanması daha kolay ve kullanışlı olan bölgesel ticaret stratejisinin 52 ülkeyi kapsayan coğrafyadaki dezavantajlarının avantajlarına göre daha etkili olduğu görülmektedir.

Öncelikle strateji kapsamındaki ülkelerin çok geniş bir coğrafi alana yayılmış olması ve ekonomik farklılıkları stratejinin uygulanmasını zorlaştırmaktadır. Bu geniş coğrafyaya yakın bölgesel ve küresel ekonomik güçlerin bölge ülkeleri üzerinde uyguladıkları stratejiler de Türkiye'yi sınırlamaktadır. AB'nin genişleme süreci, Rusya'nın Kafkasya ve Orta Asya'daki ekonomik entegrasyon süreci, ÇHC'nin Kuşak ve Yol İnisiyatifi ve ABD'nin serbest ticaret anlaşmaları, kapsadığı ülkelerle ticari yoğunlaşmayı arttırırken Türkiye'nin ticari yoğunlaşma derecesini azaltmaktadır. Ayrıca bu ülkeler arasındaki ekonomik, ticari ve siyasal sorunların kesişme coğrafyası olması bölgeyi istikrarsızlaştırmaktadır. Rusya'nın Ukrayna ve Gürcistan müdahaleleri, ABD'nin Irak, Afganistan ve Somali müdahaleleri yanında yine büyük güçlerin Ortadoğu, Kuzey Afrika ve Orta Asya politikalarının çakışması bölgenin istikrarsızlaşmasında önemli rol oynamaktadır. Bölge ülkeleri arasındaki siyasi kavgalar ve çatışma riski Türkiye'nin ticaret stratejisi çerçevesinde oluşturmaya çalıştığı bölgesel bütünün parçalanması sürecini de hızlandırmaktadır.

Bölgeselleşme sürecinin küreselleşme süreci ile kesişmesi ve bölge ülkelerinin dünya ekonomisi ile hızlı bütünleşme sürecinde hammadde ihracatı ve sanayi malı ithalatına yönelmesi, bu ülkelerin dış ticarete bölge-içinden çok dünyanın sanayi merkezlerine daha fazla yönelmeleri de neden olmaktadır. Özellikle bu süreçte ÇHC'nin hızlı ekonomik ve ticari yükselişi neredeyse tüm bölgenin ticari rotasının da değişmesine neden olmaktadır. Bu değişim başlangıçta daha avantajlı

olan Türkiye'nin ÇHC'e karşı bu avantajını yitirmesine, bölgede AB, Rusya ve ABD'nin görece zayıflayan konumunu değerlendirememesine neden olmaktadır. Ancak Türkiye, büyük güçlerin sahip olduğu ekonomik, siyasi ve ticari avantajlara ve bölgedeki ekonomik, siyasi ve ticari istikrarsızlık ve müdahalelere rağmen strateji kapsamındaki ülkelerle dış ticaret yoğunlaşmasını dezavantajlara karşın arttırabilmektedir.

Bu gelişmelerle birlikte çalışmaya dahil edilmeyen 2018 yılı sonrası Covid19 salgınının küresel ticaret ve ekonomi üzerindeki etkileri, ÇHC'de karantina tedbirlerinin arttırılması ve Rusya'nın Ukrayna müdahalesi sonrası yaptırım süreci Türkiye'yi özellikle Orta Asya ve Ortadoğu'da yeniden önemli bir üretim ve ticaret merkezi haline getirebilir. ÇHC'deki ekonomik yavaşlama ve küresel tedarik zincirinin bozulması, RF'nin uluslararası ticaret sisteminden tecrit edilme süreci, yükselen petrol fiyatları ve enerjide Rusya'ya bağımlılığın AB ekonomileri üzerindeki olumsuz etkileri Türkiye'ye bölgesinde önemli fırsatlar sunmakla birlikte küresel ekonomideki belirsizlikler ve riskler de uygulanacak stratejinin belirlenmesini zorlaştırmaktadır. Ancak bölge ülkelerinin genellikle enerji ve hammadde ihracatçısı olmaları, yükselen enerji ve emtia fiyatları ile birlikte bu ülkelerin gelirlerinin artmasına neden olurken aynı zamanda Türkiye'de reel döviz kuru endeksinin rekor düzeyde düşüşü mamül mal talebinin bu ülkelere artmasını beraberinde getirebilir. Yine son dönemde Türkiye'nin siyasi ilişkilerde normalleşme sürecini başlatması ile bölgede ticari ve ekonomik ilişkilerde de iyileşmeler beklenmektedir.

Türkiye ve strateji kapsamındaki ülkelerle AB, RF, ÇHC ve ABD'nin coğrafi yoğunlaşması yanında ürün bazında bölge ülkelerindeki karşılaştırmalı üstünlüklerine yönelik yeni bir çalışma ile bölgede hangi mallarda hangi ülkelerle rekabet içerisinde olduğunun ortaya konulması "Komşu ve Çevre Ülkelerle Ticareti Geliştirme" strateji kapsamındaki ülkelere yönelik politikaların belirlenmesinde etkili olacaktır.

Kaynakça

- ABD Dış İşleri Bakanlığı, Existing U.S. Trade Agreements, <https://www.state.gov/trade-agreements/existing-u-s-trade-agreements/> Erişim Tarihi: 25.08.2021
- Akal, Mustafa ve Ahmet Y. Ersoy, “Osmanlı 45 Ülkelerinin Türkiye ile Dış Ticaret Yoğunlukları Gelişimi ve Yeni Osmanlılık”, *International Journal of Human Sciences*, 12(1), 2015, ss. 1244-1262.
- Aras, Osman Nuri ve Eren Erdoğan, “Türkiye’nin Komşu ve Çevre Ülkelerle Dış Ticaret Stratejisinin Bölgesel Stratejiler İçindeki Performansı”, *Journal of Qafqaz University*, 2(1), 2013, ss. 138-150.
- Aras, Osman Nuri, Mustafa Öztürk, Eren Erdoğan, “Türkiye’nin Komşu ve Çevre Ülkelerle Dış Ticaret Stratejisi Çerçevesinde Karadeniz ve Balkan Ülkeleri ile Dış Ticaret Performansı”, 1. Karadeniz ve Balkan Ekonomik ve Politik Araştırmalar Sempozyumu, 5-7 Eylül 2014, Bülent Ecevit Üniversitesi, Zonguldak, ss. 146-160.
- Ata, Sezai, “Türkiye ile Komşuları Arasındaki Ticaret Potansiyeli: Çekim Modeli Çerçevesinde Bir İnceleme”, *International Conference on Eurasian Economies-2013*, Almaata-Kazakistan, 2013, ss. 500-509.
- Averre, Derek, “Competing Rationalities: Russia, the EU and the ‘Shared Neighbourhood’.” *Europe-Asia Studies*, 61(10), 2009, pp. 1689–1713.
- Avrupa Komisyonu, European Neighbourhood Policy and Enlargement Negotiations, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/european-neighbourhood-policy_eniec.europa.eu, Erişim Tarihi: 20.08.2021
- Ayman, Gülden, Aydın Sezer, Tülay Ayalp Kılıçdağı, *Avrupa Birliği’ne Katılım Sürecinde Türkiye’nin Komşu ve Çevre Ülkeler Politikası-Stratejik Yaklaşımlar*, TÜSİAD (Yayın No: TÜSİAD-T/2007-05/434), 2007. <https://tusiad.org/tr/yayinlar/raporlar/item/3633-avrupa-birligine-katilim-surecinde-turkiyenin-komsu-ve-cevre-ulkeler-politikasi-stratejik-yaklasimlar>
- Chenyang, Li and Xiangzhang, Yang, “China’s Cooperation with Neighboring Developing Countries Achievements and Challenges Ahead”, 2019 World Century Publishing Corporation and Shanghai Institutes for International Studies, *China Quarterly of International Strategic Studies*, 5(1), 2019, pp. 33–48.
- Coşkun Özer, Ahu, “Türkiye’nin Komşu Ülkelerle Ticareti Üzerine Bir Değerlendirme”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 2019, ss. 292-313.
- Erkan, Birol, (2012), “Türkiye İle Sınır Komşuları Arasındaki Dış Ticaretin Karşılaştırmalı Üstünlükler Perspektifinde Analizi”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (11), 2012, ss. 1-22.
- Kılıçkaya, Hüsamettin, “Komşu ve Çevre Ülkelerle Ticareti Geliştirme Stratejisi”, *Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi*, Dış İşleri Bakanlığı Yayınları, Sayı XV, 2004. <https://www.mfa.gov.tr/komsu-ve-cevre-ulkeler-ile-ticareti-gelistirme-stratejisi.tr.mfa>, Erişim Tarihi: 15.01.2019
- Kızıllarslan, Atilla, “Türkiye ile Afrika Arasındaki Ekonomik İlişkiler”, Türk ve Afrikalı Sivil Toplum Kuruluşları: İşbirliği ve Kalkınma içinde, Tasam Yayınları, İstanbul, 2009, ss. 11-18.
- Litera, Bohuslav, “The Kozyrev Doctrine—a Russian Variation on the Monroe Doctrine” *Perspectives*, (4), 1994, pp. 45–52.
- Munro, Ross H., “China’s Relations with Its Neighbours: Some Observations Regarding Its Strategy and Tactics”, *International Journal*, 61(2), 2006, pp. 320–328.

- Overholt, William H., *Asya, Amerika ve Jeopolitiğin Dönüşümü*, Ankara: Efil Yayınevi, 2011.
- Seyidoğlu, Halil, *Uluslararası İktisat*, Güzem Can Yayınları, İstanbul, 2009.
- T.C. Ekonomi Bakanlığı, 2017 Yılı Performans Programı, Strateji Geliştirme Dairesi Başkanlığı, http://www.sp.gov.tr/upload/xSPRapor/files/0nEie+Ekonomi_Bakanligi_2017_Performans_Programi.pdf, Erişim Tarihi: 03.05.2021
- T.C. Ticaret Bakanlığı, 2018 Yılı Faaliyet Raporu, https://strateji.ticaret.gov.tr/data/5daf068713b87654702d58c4/TICARET_BAKANLIGI_013_2018_FAALIYET_RAPORU_OK_12.11.19_WEB.pdf Erişim Tarihi: 22.05.2021
- T.C. Ticaret Bakanlığı, Serbest Ticaret Anlaşmaları, <https://ticaret.gov.tr/dis-iliskiler/serbest-ticaret-anlasmalari> Erişim Tarihi: 22.05.2021
- T.C. Ticaret Bakanlığı, 2019-2023 Stratejik Plan, <https://strateji.ticaret.gov.tr/data/5dafd2413b87654702d584b/T%C4%B0CARET%20BAKANLI%C4%9EI%20STRATEJ%C4%B0K%20PLANI%202019-2023%20G%C3%BCncellenmi%C5%9F%20Versiyon.pdf> Erişim Tarihi: 22.05.2021
- UNCTADSTAT, https://unctadstat.unctad.org/wds/ReportFolders/reportFolders.aspx?IF_ActivePath=P,15912&sCS_ChosenLang=en Erişim Tarihi: 05.05.2021
- WTO, https://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/org6_e.htm, Erişim Tarihi: 07.07.2021
- WTO, Regional Trade Agreements Database, <https://rtais.wto.org/UI/PublicMaintainRTAHome.aspx>, Erişim Tarihi: 06.08.2021
- WB, The World by Income and Region, <https://datatopics.worldbank.org/world-development-indicators/the-world-by-income-and-region.html> Erişim Tarihi: 15.09.2020
- WB, <https://data.worldbank.org/>, Erişim Tarihi: 07.07.2021
- Xiong Chenran, Wang Limao, Qu Quishi, Ning Xiang, Wang Bo, “Study On The Mutual Interaction of Geo-Economic Relations Between China And Its Neighboring Countries”, *World Regional Studies*, 28(5), 2019, pp. 11-23.
- Yıldıran, Mustafa, “Türkiye’nin Hayat Alanındaki Dış Ticaret Stratejisi: Doğudan Yükselen Pazarlar ve Yeni Yönelimlerin Ekonomi Politikası”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(1), 2010, ss. 313-338.
- Yunling, Zhang, “China And its Neighbourhood: Transformation, Challenges and Grand Strategy”, *International Affairs*, (92), 2016, pp. 835-848.